

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної
безпеки
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:
**«Динаміка політичного режиму Турецької Республіки у період
президентства Реджепа Тайіпа Ердогана»**

Виконала студентка II курсу, групи ЗМПл-2
Спеціальності 052 «Політологія»
Нікора Тетяна Олегівна

Керівник – кандидатка політичних наук,
доцентка кафедри національної
безпеки та політології НУОА,
Малиновська Наталія Вікторівна
Рецензент – кандидат історичних наук,
доцент, викладач кафедри міжнародних відносин
КНУКіМ, Наконечний Володимир Михайлович

Острог, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. СУТНІСТЬ АВТОРИТАРНОГО РЕЖИМУ.....	13
1.1. Авторитарний політичний режим як категорія політології	13
1.2. Аналіз політичних режимів в турецькій політичній думці	22
1.3. Аналіз індексів демократії в Турецькій Республіці в період президентства Реджепа Тайїпа Ердогана.....	25
РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ ФАКТОРІВ, ЩО ПРИЗВЕЛИ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ ТА УКРІПЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В ПЕРІОД ПРЕЗИДЕНТСТВА РЕДЖЕПА ТАЙІПА ЕРДОГАНА.....	38
2.1. Вплив Партії Справедливості та Розвитку на політичну систему Турецької Республіки та її роль у виборах.....	38
2.2. Політичний портрет Президента Турецької Республіки Реджепа Тайїпа Ердогана.....	43
2.3. Використання ісламу задля укріплення політичного режиму Реджепа Тайїпа Ердогана як східного лідера-харизматика.....	47
2.4. Порівняльний аналіз конституційних реформ Туреччини та значення референдуму 2017 р.....	50
2.5. Опозиційні настрої та боротьба з політичною опозицією Президента Турецької Республіки Реджепа Тайїпа Ердогана.....	52
2.6. Курдське питання в політиці Президента Турецької Республіки Реджепа Тайїпа Ердогана.....	55
2.7. Зовнішня підтримка політичного режиму Президента Турецької Республіки Реджепа Тайїпа Ердогана.....	56
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ПЕРІОД ПРЕЗИДЕНТСТВА РЕДЖЕПА ТАЙІПА ЕРДОГАНА	62
3.1. Аналіз політичного режиму Турецької Республіки з 2014 по 2018 рр.....	62
3.2. Аналіз політичного режиму Турецької Республіки з 2018 по 2023 рр.....	66

3.3. Аналіз виборчої програми Реджепа Тайїпа Ердогана на президентських та парламентських виборах 2023 р. в Турецькій Республіці.....	69
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	81
ДОДАТКИ.....	88

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БС – Близький Схід

ВНЗТ – Великі Національні Збори Турецької Республіки

Ердоган – Реджеп Тайїп Ердоган

ЄС – Європейський Союз

Мустафа Кемаль Ататюрк – Ататюрк

НДП – Народно-демократична партія

ПСР – Партія Справедливості та Розвитку

РПК – Робітнича Партія Курдистану

ТР – Турецька Республіка

ЦА – Центральна Азія

ЦБТ – Центральний банк Туреччини

ВСТУП

Постановка проблеми.

Президент Реджеп Тайїп Ердоган – один зі світових лідерів, турецький політик, кар'єра якого почалась з посади мера Стамбула, потім прем'єр-міністра Турецької Республіки та згодом президента Туреччини. Близько 20 років він знаходиться в політиці, а з 2014 р. обіймає посаду Президента Турецької Республіки (ТР): 2014–2018 рр. – перша президентська каденція, 2018–2023 рр. – друга президентська каденція, з 2023 р. і по теперішній час – третя президентська каденція. Так, Ердоган знову подав свою кандидатуру на участь в виборах президента: в травні 2023 р. громадяни Туреччини вкотре обрали Ердогана президентом, а значить політичний режим країни залежатиме від політики лідера держави.

Стиль правління 12-го президента Туреччини можна віднести до авторитарного: є припущення, що референдум про конституційну реформу 2017 р. лише укріпив авторитарний режим в країні й вибудував форму правління під одну людину – Ердогана. Зміни в конституції розширили повноваження Ердогана: президент стає головою державної системи, а посада прем'єр-міністра ліквідується; президент призначає віцепрезидентів, міністрів і чиновників вищої ланки, ухвалює рішення стосовно утворення, розформування, обов'язки і структуру усіх міністерств, оголошує надзвичайний стан і встановлює такий режим. Склад Конституційного Суду збільшується до 19 членів, 16 з яких призначає президент, а лише 3 – парламент. Такі поправки в головному законі країни наводять на думку, що Ердоган прагне усіма можливими способами акумулювати усю владу: законодавчу, виконавчу, судову. Ще нові зміни в конституції логічно дозволять Ердогану та Партії Справедливості та Розвитку (ПСР) позбутися будь-якого контролю над своєю діяльністю. Попри задекларований світський характер керівної ПСР, не варто забувати, що вона є наступницею багатьох заборонених організацій ісламського характеру, а сам Ердоган починав свою кар'єру, як політик-ісламіст. Можемо припустити, що ініціатори конституційного референдуму Ердоган та ПСР

використали цю реформу, як інструмент боротьби з опозицією, укріплення влади президента та відхід від світського розвитку країни, як було за першого президента Туреччини Мустафи Кемалю Ататюрка. Тому беручи до уваги ці та інші особливості політичних рішень Ердогана, постає питання, наскільки режим Ердогана можна вважати авторитарним, аніж демократичним?

Авторитарний режим можна розглядати як режим, за якого формально чинні демократичні установи є головними засобами досягнення і виконання політичної волі лідера, але при цьому влада порушує закони та інституції, які властиві демократіям. Таким чином вчені виокремлюють різні види авторитарних режимів, наприклад, воєнно-бюрократичний, султаністський, постокolonіальний режими тощо.

Звідси з'являються дослідницькі питання: «Які фактори сприяли встановленню Р.Т. Ердоганом авторитарного політичного режиму і чому Ердоган протягом тривалого часу все ще знаходиться при владі?». Серед чинників, які привели до успішного встановлення авторитарного режиму, можуть розглядатися такі, як-от: особиста харизма та лідерський потенціал¹, підтримка Партії Справедливості та Розвитку², роль силових структур³, контроль ЗМІ та журналістів⁴, підтримання легітимності з 2014 р.⁵

Останніми роками поруч зі значним зростанням авторитарних традицій в багатьох країнах світу помічають і зростання ролі культу особи в східних державах. Так, поняття «ердоганізм» теж включає політичні ідеали президента і стиль правління, що заснований на його винятковій особистості. Отже, розуміння процесу розвитку політичного режиму Турецької Республіки вимагає

---

¹Görener A. Ş., Ucal M. Ş. The Personality and Leadership Style of Recep Tayyip Erdoğan: Implications for Turkish Foreign Policy. *Turkish Studies*. 2011. Vol. 12, no. 3. P. 357–381. URL: <https://doi.org/10.1080/14683849.2011.604216> (date of access: 09.02.2023).

²Erdoğan's Towering Role in the AKP, *Turkey Analyst*. February 22, 2008. URL: <https://turkeyanalyst.org/publications/turkey-analyst-articles/item/115-erdogans-towering-role-in-the-akp.html> (Last accessed 16.05.2023)

³Cagaptay S. *New sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*. I. B. Tauris & Company. 2020. 264 p.

⁴Coşkun G.B. Media capture strategies in new authoritarian states: the case of Turkey. *Medienpolitik international*. 2020. P. 637-634

⁵Kalaycıoğlu E. Turkish popular presidential elections: deepening legitimacy issues and looming regime change. *South european society and politics*. 2015. Vol. 20, no. 2. P. 157–179. URL: <https://doi.org/10.1080/13608746.2015.1046264> (date of access: 09.12.2023).

від нас відповіді й на таке питання, як-от: «Чому персоніфікація керівного режиму в країні впливає на його стійкість і як президент Туреччини Ердоган досі утримує владу?»).

Критичний огляд літератури

Існують різні дискусії в літературі стосовно політичного режиму Туреччини, але дослідники збігаються у твердженні, що де-факто політичний режим за каденції 12-го турецького президента схиляється до авторитарного авторитаризму та де-юре може довго існувати за умови наявності демократичних інститутів.

Важливим дослідженням авторитаризму в літературі є вчення «Конкурентний авторитаризм: гібридні режими після холодної війни» С. Левицького і Л.А. Вея⁶, де науковці дослідили один з видів гібридних режимів – «конкурентний авторитаризм». Автори пояснюють, що конкурентний авторитаризм – це особливий тип гібридного режиму, а не перехід до демократії. Такі режими дійсно існують довго і зовсім не обов'язково стануть з часом демократичними. Також варто підмітити судження науковців стосовно того, що країни з гібридним режимом, які тісніше співпрацюють з Заходом, мають більше шансів до демократизації, а ті країни, що мають слабке співробітництво з Заходом, схиляються до авторитарної форми правління. Наразі влада Туреччини на чолі з Реджепом Тайїпом Ердоганом тяжіє до співпраці з країнами Близького Сходу, ніж рядом європейських держав чи США, що так само частково пояснює укріплення авторитарного політичного режиму за Ердогана. Також Левицький та Вей радять звертати увагу на те, що розпад недемократичного режиму може стати причиною, як утвердження демократії, так і утворення нової форми авторитаризму⁷.

Значна дискусія в дослідженнях авторитаризму стосується стійкості авторитаризму, тобто чи вважається це диспозиційним явищем, чи на нього

---

⁶Levitsky S., Way L. The new competitive authoritarianism. *Journal of democracy*. 2020. Vol. 31, no. 1. P. 51–65. URL: <https://doi.org/10.1353/jod.2020.0004> (date of access: 09.12.2023).

⁷Levitsky S., Way L. A. *Competitive authoritarianism: hybrid regimes after the Cold war*. Cambridge University Press, 2010.

мають вплив низка умов. Досліджуючи авторитарну особистість, німецький вчений Т.Адорно⁸ підкреслює ідею класичного авторитаризму, що зазнає змін протягом усього його існування, тобто режим може відхилитися то в сторону демократичних перетворень, то навпаки – авторитарних традицій. Так, необхідно комплексно аналізувати контексти та умови стосовно еволюції та активації авторитаризму.

Політологи Брюс Буено Де Мескіта та Аластер Сміт⁹ вважають, що стійкість політичного режиму залежить від того, чи лідери держав дотримуватимуться п'яти основних правил: утримувати малу коаліцію, використовувати взаємозамінні елементи, повністю контролювати бюджет, винагороджувати своїх прихильників, не відбирати найнеобхідніше заради потреб пересічних людей. Дослідники зазначають, що автократичні та демократичні лідери ставлять за мету однакову ціль – залишитися при владі.

Централізація влади в Туреччині, що є результатом трансформації турецької демократії з парламентської системи на президентську, позбавила Реджепа Тайїпа Ердогана відносно різного кола політичних союзників та радників, що раніше надавала коаліція. Таким чином, це стимулює опозицію об'єднатися, зокрема заради виборів.

Важливим дослідженням для цієї роботи є ідеї Дімітара Бечева¹⁰, який детально вивчає Туреччину під час правління Реджепа Тайїпа Ердогана. Бечев, автор книги «Туреччина за Ердогана: як країна відвернулася від демократії та Заходу»¹¹, провів ретельне дослідження стосовно того, як Турецька Республіка піддалася авторитаризму. Завдяки хронологічній оцінці дослідником приходу Ердогана до влади та успіху Партії Справедливості та Розвитку можна побачити цілісну картину того, як відбувається зміна внутрішньої та зовнішньої політики до «імперських амбіцій нового султана».

---

⁸The authoritarian personality / E. Frenkel-Brunswik et al. Harper & Brothers, 1950. 990 p.

⁹B. Bueno de Mesquita et al. The logic of political survival The MIT Press, 2003. URL: <https://doi.org/10.7551/mitpress/4292.001.0001> (date of access: 09.12.2023).

¹⁰Bechev D. Turkey under Erdogan: how a country turned from democracy and the West. Yale University Press, 2022. 320 p.

¹¹ Там само.

Теоретична основа дослідження

Теорією, яка стане основою цього дослідження, є вчення дослідників С. Левицького і Л.А. Вея¹², які пропонують теорію конкурентного авторитаризму, що опирається на структурні чинники, аніж актороцентричні, як про це часто писали інші дослідники. Вчені вважають за потрібне відмовитися від осмислення авторитарних політичних режимів у визначеннях переходу до демократії: необхідно спробувати визначити їх реальну специфіку.

Конкурентний авторитаризм є доволі сильним політичним режимом, аби маніпулювати демократичними інститутами, такими як: вибори, парламент, ЗМІ, судова система. З іншого боку, такий політичний режим є достатньо слабким, аби повністю скасувати чи заборонити такі інститути. Проаналізувавши особливості функціонування політичного режиму в Турецькій Республіці за президентства Ердогана, спробуємо встановити, наскільки цей режим можна вважати конкурентним, закритим чи гегемоністським авторитаризмом.

Брюс Буено Де Мескіта та Аластер Сміт¹³ окреслили, що демократичні політичні режими залежать від добробуту своїх громадян, аби залишатися при владі, а авторитарні залежать від невеликого кола людей/прихильників/коаліції, а не від пересічних громадян.

Хуан Лінц¹⁴ стверджував, чим менш демократичною є система, тим більше країна відчуває потребу в фігурі лідера, що часто породжує культ особистості, особливо для східних країн. Для Туреччини харизматичний лідер – це явище, яка сформоване внаслідок імперської системи, а після Ататюрка, турецький народ завжди в пошуках «батька».

Метою роботи є метою дослідження є аналізу факторів впливу на динаміку політичного режиму Турецької Республіки у період президентства Реджепа Тайіпа Ердогана.

---

¹²Levitsky S., Way L. The rise of competitive authoritarianism. *Journal of democracy*. 2002. Vol. 13, no. 2. P. 51–65. URL: <https://doi.org/10.1353/jod.2002.0026> (date of access: 09.12.2023).

¹³Smith A., Mesquita B. B. d. *The dictator's handbook: why bad behavior is almost always good politics*. Public Affairs, 2012. 352 p.

¹⁴Linz J. J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Lynne Rienner Publishers, 2000. 343 p.

Для досягнення мети потрібно виконати ряд завдань:

- 1) розглянути наявні підходи до вивчення поняття авторитаризму;
- 2) проаналізувати особливості функціонування політичного режиму Туреччини до референдуму 2017 р. та після;
- 3) визначити приналежність політичного режиму Туреччини до того чи іншого гібридного режиму в хронологічних рамках;
- 4) з'ясувати основні фактори, що мали найбільший вплив на встановлення авторитарного режиму в Турецькій Республіці в період президентства Реджепа Тайїпа Ердогана та стабільності цього політичного режиму.

Предметом дослідження є особливості політичного режиму Турецької Республіки в період президентства Реджепа Тайїпа Ердогана та ряд факторів, що впливають на динаміку цього політичного режиму.

Дизайн дослідження, дані та методи дослідження

В нашій роботі ми будемо використовувати як кількісні, так і якісні методи, тому що методи доповнюють та контролюють один одного; таке поєднання методів дасть більш чітке розв'язання дослідницьких питань¹⁵. Використовуючи результати зі звітів «Свобода у світі», які надає міжнародна правозахисна організація «Freedom House», та результати досліджень від організації «Reporters Without Borders», а саме: індекси стану демократії, свободи преси та мережі, можна виявити статистично значущі зв'язки, отримавши об'єктивні числові дані.

При вивченні інтерв'ю політологів, політиків та дипломатів, даних зі ЗМІ ми очікуємо досягти поглибленого розуміння досліджуваних питань, подолати дискретність інформації, не орієнтуючись лише на збір даних. Методи порівняння та зіставлення забезпечать більш холістичний підхід до вивчення динаміки політичного режиму Туреччини в період президентства Ердогана.

---

¹⁵ Мацієвський Ю. Як писати наукові роботи з політології? : навчальний посібник. Острог : Вид-во НаУОА, 2014. – 164 с.

Крім того, нами були використані методи збору інформації і її аналізу, що також передбачає процес вивчення сутнісних характеристик досліджуваних питань. У нашій роботі також використано системно-структурний аналіз, метод логічного аналізу, метод порівняльного аналізу для здійснення об'єктивного аналізу особливостей політичного режиму Туреччини в період президентства Ердогана.

Визначення змінних і формулювання гіпотези.

Концептуалізація та операціоналізація поняття: основним поняттям нашого дослідження є політичний режим – авторитаризм. Режимом є сукупність формальних та неформальних інститутів, що визначають поведінку політичних акторів, а авторитаризм визначають, як політичний режим, що характерний зосередженням монопольної влади в руках однієї людини чи групи людей, що знижує чи виключає вагомим значення представницьких інституцій влади в суспільстві. Операціоналізувати поняття авторитаризм можна шляхом визначення рівня демократії, свободи преси та мережі.

Формулювання тези:

Г: Харизматичне лідерство, підтримка ПСР, успішне придушення військового путчу та конституційний референдум ведуть до стабільності політичного режиму Туреччини за президентства Ердогана.

Аргументи для підтвердження гіпотези

Доведення гіпотез у процесі наукового дослідження, уточнення та їх коригування є невід'язною складовою процесу розвитку гіпотези.

По-перше, низка факторів, які призвели до тривалого президентства Р.Т. Ердогана, що включають і історичне імперське минуле Туреччини, релігійне підґрунтя східної країни, підтримка ПСР, харизматичне політичне лідерство, клієнтизм, проведення конституційного референдуму, – усе це в комплексі підтверджує, чому Ердоган так довго знаходиться на посаді президента і політичний режим за його каденції залишається авторитарним.

По-друге, референдум 2017 р., який став-таки голосуванням за вотум довіри до Ердогана, перетворив державу з парламентської в президентську

республіку, що теж укріплює владу турецького лідера та надає йому ширші повноваження.

Структура та межі дослідження

Щодо хронологічних та географічних меж, то наше дослідження бере початок з 2014 р., відколи Реджеп Тайїп Ердоган став президентом Турецької Республіки і до сьогодні, оскільки він є чинним президентом Туреччини. За географією дослідження відбувається в межах Турецької Республіки та її регіонів.

Було вирішено презентувати попередні результати нашої роботи на V Міжнародній науковій конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2023: історія та міжнародні відносини в інформаційному протистоянні» з темою «Реджеп Тайїп Ердоган: харизматичне лідерство як один з факторів стабільності політичного режиму» та на «Днях Науки» Національного університету «Острозька академія» з темою «Харизматичне лідерство як один з факторів успішного президентства Реджепа Тайїпа Ердогана».

Магістерська кваліфікаційна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури та додатків. Загальний обсяг роботи становить 94 сторінки. Список використаних джерел включає 61 найменування. Робота побудована за хронологічно-проблемним принципом.

РОЗДІЛ I. СУТНІСТЬ АВТОРИТАРНОГО РЕЖИМУ

1.1. Авторитарний політичний режим як категорія політології

Авторитаризм як наукова дефініція займає вагомe місце у дослідженні та аналізі політичних режимів різних країн світу. Актуальність дослідження авторитарного політичного режиму зумовлюється тим, що значне коло країн характеризується присутністю авторитаризму з широким спектром різноманіття у своїх політичних системах. Авторитаризм як категорія політології, що властива багатьом політичним системам світу, має певні ознаки та характеристики, за якими можна визначити саме цей політичний режим.

Американський дослідник Чарльз Ендрейн вважає, що вагомими складовими політичного режиму є політична культура, владні інститути, поведінка політиків і суспільства¹⁶. Авторитарним політичним режимом називається той, за якого державна влада здійснюється однією особою (персоніфікація влади) або малим колом осіб (керівною елітою) за мінімальної участі громадянського суспільства.

Авторитаризму властивий процес обмеження демократії і встановлення влади однієї/групи осіб (диктатуру). В країнах з авторитарним політичним режимом, який, власне, тяжіє більше до тоталітарного, суттєво обмежена влада представницьких інституцій, не використовується принцип розподілу гілок влади, порушуються громадянські, а також політичні права, влада в державі незаконно захоплена керівною верхівкою.

Доцільно відзначити, що авторами типологій авторитарного політичного режиму є науковці Хуан Лінц¹⁷, Дірк Берг-Шлоссер¹⁸, Філіп Шмітер¹⁹, Ларрі

---

¹⁶ Andrain C. F. Comparative political systems: policy performance and social change. Armonk, N.Y : M.E. Sharpe, 1994.

¹⁷ Stepan A. C., Linz J. J. Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and post-communist Europe. Johns Hopkins University Press, 1996.

¹⁸ Authoritarianism and democracy in Europe, 1919–39. London : Palgrave Macmillan UK, 2002. URL: <https://doi.org/10.1057/9781403914231> (date of access: 09.12.2023).

¹⁹ O'Donnell G., Schmitter P. Transitions from authoritarian rule: tentative conclusions about uncertain democracies. Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press, 1986. 96 p.

Даймонд²⁰. Попри значний науковий інтерес щодо дослідження сучасних авторитарних політичних режимів, проблематика потребує подальшого наукового аналізу, особливо у сфері транзитології таких режимів. Тож слід підкреслити, що типологію гібридних політичних режимів досліджували і Фарід Закарія²¹, і Семюел Хантінгтон²², і Єжи Вятр²³, а серед вітчизняних науковців, що досліджували демократичний транзит та природу політичного режиму, слід відзначити Геннадія Шипунова²⁴, Галину Зеленюк²⁵, Юрія Мацієвського²⁶, Олександра Фісуна²⁷.

Ключові поняття, що допомагають краще проаналізувати сутність авторитарного політичного режиму, включають такі дефініції, як-от: політичний режим, авторитаризм, демократія, права та свободи, змагальний авторитаризм, авторитарна особистість.

Авторитаризм – це один з найбільш поширених політичних режимів у світі, що власне впливає на усі типи політичних систем, економіку, політику, міждержавні відносини тощо. Розуміння цього надає дослідженню вагомих сенсів і є важливим фактором у вивченні цього питання, зокрема зумовлює актуальність цього дослідження. Об'єктом вивчення авторитаризму є закономірності та тенденції встановлення та життєдіяльності авторитарного політичного режиму, фактори існування країни і всієї політичної системи. До предмета вивчення авторитаризму варто віднести зміст авторитарного політичного режиму. У науковій спільноті існують різні точки зору щодо

---

²⁰ Diamond L. Fourth Wave or False Start? Democracy After the Arab Spring. *Foreign Affairs*, 2011. 110 p.

²¹ Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*. 1997. Vol. 76, no. 6. P. 22–43.

²² Samuel P. H. The third wave. Classes and elites in democracy and democratization. 2020. P. 285–292. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203765173-40> (date of access: 09.12.2023).

²³ Wiatr J. J. New and old authoritarianism in a comparative perspective. *New authoritarianism*. 2019. P. 169–181. URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctvdf08xx.13> (date of access: 09.12.2023).

²⁴ Шипунов Г. Авторитарний політичний режим: теоретико-методологічні підходи до визначення. *Вісник Львівського університету*, 2014. Вип. 5. С. 329–338.

²⁵ Зеленюк Г. І. Методологія порівняльних досліджень. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2010. №3. С. 184–189.

²⁶ Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) : монографія. Чернівці : Книги – XXI, 2016. 552 с.

²⁷ Фісун О. «Незахідні» політичні режими : контури типології. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2000. Вип. 21, ном. 470. С. 22–31.

формулювання різновидів авторитарного режиму, вивчення особливостей зазначеного політичного режиму. Так, дослідження феномену авторитаризму, в першу чергу, спрямовані на визначення змісту, сутності й закономірності механізмів реалізації авторитарного політичного режиму.

Наприклад, у роботі науковця Хуана Лінца «Тоталітарні та авторитарні режими»²⁸, автором було підкреслено основні фактори, за якими політичний режим варто вважати авторитарним. По-перше, існування обмеженого політичного плюралізму, обмеження життєдіяльності політичних інститутів та груп (законодавчих органів, політичних партій та опонентів), по-друге, відсутність реальної політичної мобілізації та можливість активної діяльності громадянського суспільства, по-третє, неструктурована виконавча влада в країні. Вчений пропонує теорію падіння демократичних режимів, зокрема висвітлює питання легітимності політичних режимів. Хуан Лінц²⁹ теоретизував, що чим менш демократичною є політична система країни, тим більше ця країна відчуває необхідність в одному сильному лідері, а це часто веде до формування культу особистості, зокрема ця практика добре сформована у східних країнах. (Таб. 1.1)

Таблиця 1.1

Оглядова характеристика країн з відповідними типами авторитаризму

Типи авторитарних режимів	Країни, в яких зберігався зазначений тип авторитаризму
Авторитарний корпоративізм	Португалія (за правління А. Салазара), Іспанія (режим Ф. Франко).
Мобілізаційний авторитарний режим	Італія (після приходу фашистів на чолі з Б. Муссоліні).
Постколоніальний авторитарний режим	Лівія, Ірак, Сирія, країни Африки/Близького Сходу.
Расові та етнічні «демократії»	Південно-Африканська Республіка.

²⁸ Linz J. J. Totalitarian and authoritarian regimes. 289 p.

²⁹ Там само.

Неповний тоталітарний та дототалітарний режим	Італія (до приходу фашистів на чолі з Б. Муссоліні) та інші країни, де раніше існувала демократія.
Посттоталітарний авторитарний режим	СРСР (після смерті Сталіна), КНДР, Куба, Венесуела.
Бюрократично-військове управління	Греція, Бразилія, Чилі, Аргентина, Парагвай.
Конкурентний авторитарний режим	Країни Близького Сходу – Турецька Республіка – та країни північної Африки – Марокко, Саудівська Аравія, Йорданія, Кувейт, Бахрейн, Катар, Оман та Об'єднані Арабські Емірати тощо.

Джерело: складено автором на основі відкритих даних

Вчений Дімітар Бечев, аналізуючи турецький політичний режим, на прикладі ТР підкреслює думку, що країни піддаються авторитаризму за умови небажання співпраці та підтримування відносин з демократичними країнами Західного світу³⁰.

Американський політолог турецького походження Сонер Чагаптай теж стверджує³¹, що найсильніша трансформація політичного режиму Туреччини відбулася після референдуму 2017 р. Вчений теж враховує позицію, що Ердоган, спочатку будучи прем'єр-міністром з 2003 р., а потім з 2014 як президент, завжди прагнув підірвати світську систему та демократичний політичний режим Туреччини, започаткований ще Мустафою Кемалем Ататюрком.

³⁰ Bechev D. Turkey under Erdogan: how a country turned from democracy and the West. 323 p.

³¹ Cagaptay S. New sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey. 265 p.

Як зазначає науковець Сонер Чагаптай³², авторитаризм ґрунтується на повному підпорядкуванні владі й лідеру, а відносини між керівною елітою і громадянами побудовані на силових методах, а не на переконаннях та поглядах. Автор книг про правління Реджепа Тайїпа Ердогана у Туреччині стверджує, що зміна влади в країнах з авторитарним політичним режимом можлива шляхом насильства й сили (державний чи військовий переворот).

Відповідно до наукових надбань вченого Теодора Адорно, що досліджував, як сутність авторитарної особистості, так і режим в цілому, авторитаризм є політичною монополією однієї і єдиної партії, відсутність опозиційної структури, громадянських прав і свобод³³. Адорно наголошує про існування упередженої особистості, ким в його розумінні і є авторитарна особистість. Саме поняття «авторитарної особистості» пояснює схильність певної структури або окремої особи до антидемократичних політичних поглядів і принципів.

Брюс Буено де Москіта й Алан Сміт стверджують, що політичний устрій авторитарних країн залежить від її лідера, а лідер – від його оточення³⁴. А головний принцип утримання влади – лідер країни має відповідати запитам свого ближнього оточення. Серед номінального електорату, реального електорату, коаліції прибічників лідера, саме третя група грає ту визначальну роль при утриманні влади лідера-автократа.

Семюел Хантінгтон, автор хвильової концепції демократизації політичних систем країн від авторитаризму до демократії, описує політичний режим як особливу інституційну структуру, котра характеризує політичну систему держави, а авторитарний політичний режим як такий, що утворюється

---

³²Cagaptay S. Erdogan's empire: Turkey and the politics of the Middle East. I. B. Tauris & Company, Limited, 2021. 392 p.

³³The authoritarian personality / E. Frenkel-Brunswik et al. 1950. 890 p.

³⁴B. Bueno de Mesquita et al. The logic of political survival. 2003. 234 p. URL: <https://doi.org/10.7551/mitpress/4292.001.0001> (date of access: 09.12.2023).

внаслідок «відкату» країн, в котрих нові демократичні цінності, так і не встигли закріпитися у свідомості народу³⁵.

Німецький учений-політолог Дірк Берг-Шлоссер³⁶, автор однієї з типологій авторитарних режимів, визначає авторитаризм, як недемократичний політичний режим, за якого суверенна влада здійснюється через однопартійне правління, а також може залежати від армії, що лояльна до уряду.

Праця Ларрі Даймонда, Христора Уокера та Марка Платтнера «Авторитаризм як глобальний тренд: виклик демократії»³⁷ ставить за мету продемонструвати, що в багатьох країнах світу відбувається стрімке глобальне змагання між демократією та авторитаризмом. Проте авторитарні політичні режими виявилися стійкими в питанні посиленні своєї влади.

Беручи до уваги дослідження відомого геополітичного стратега Збігнева Бжезинського, можна стверджувати, що Туреччина може виступати в ролі геополітичного центру через її важливе місце розташування, а політичний режим країни схиляється до авторитарного, мусульмансько-орієнтованого³⁸.

Ніколас Стельгіас звертає увагу, що після приходу до влади Партії справедливості та розвитку, вона поступово встановила так званий «конкурентний авторитарний режим», аби консолідувати і забезпечити собі політичну владу³⁹. Автор аналізує турецький політичний режим, визначаючи основні принципи на яких він ґрунтується: порушення громадянських свобод, нечесні вибори та нерівна політична конкуренція. Цей гібридний режим включає 3 основні складові: державу, партії та новий середній клас Анатолії. Зі статті історика стає відомо, що завдяки цьому гібридному режиму

---

³⁵ Authoritarian politics in modern society: the dynamics of established one-party systems. Basic Books, 1970. 533 p.

³⁶ Authoritarianism and democracy in Europe, 1919–39 / ed. by D. Berg-Schlosser, J. Mitchell. 2002. URL: <https://doi.org/10.1057/9781403914231> (date of access: 09.12.2023).

³⁷ Diamond L., Walker C., Plattner M. F. Authoritarianism goes global: the challenge to democracy. Johns Hopkins University Press, 2016. 256 p.

³⁸ Carl J. Friedrich, Zbigniew Brzezinski. Totalitarian Dictatorship and Autocracy, Cambridge: Harvard University Press, 1956. 335 p.

³⁹ Stelgias N. Turkey's Hybrid Competitive Authoritarian Regime: A Genuine Product of Anatolia's Middle Class. 2015. URL: <https://ejournals.bc.edu/index.php/levantine/article/view/9161> (date of access: 09.12.2023).

новостворений середній клас Анатолії переосмислює свої культурні та соціально-економічні відносини. Робота є цінною в контексті дослідження ролі Партії Справедливості та Розвитку та її очільника Ердогана на становлення політичного режиму в Туреччині.

Варто зауважити, що питаннями дослідження авторитарного політичного устрою займалися і дослідники Стівен Левицький і Лукан Вей, які запропонували думку, що конкурентний авторитаризм є особливим типом саме гібридного режиму, його не можна вважати повноцінним переходом до демократії. У науковій роботі американських політологів Левицького і Вей «Конкурентний авторитаризм: гібридні режими після холодної війни»⁴⁰ проглядається певна закономірність, що ті держави, які мають більше зв'язків із країнами Заходу, можуть бути набагато більш успішними в плані демократизації свого політичного режиму. І навпаки: країни, політика яких не має тісних відносин з Заходом, схиляється до авторитаризму, а не демократії та свободи. Змагальні (конкурентні) авторитарні режими мають достатню силу, аби маніпулювати ключовими елементами демократії – виборами, парламентом, ЗМІ, судовими органами, але і недостатню силу, аби повністю виключити чи заборонити ці демократичні інститути.

Важливою дефініцією щодо політичного режиму в цілому є думка Джона Мунка⁴¹. Так, політичний режим складається з формування нових правил політичного процесу, їх застосування, тобто визнання чи не визнання політичними акторами цих правил, що є ключовим у питанні консолідації. Можна підкреслити, що політичний режим – це сукупність формальних й неформальних правил гри, яких дотримуються всі політичні гравці, за яких здійснюється влада.

Сучасний авторитаризм, на думку науковця Павела Роедера, можна визначити як політичний режим, який все ще знаходиться на незавершеному

---

⁴⁰ Levitsky S., Way L. A. Competitive authoritarianism: hybrid regimes after the Cold war. 215 p.

⁴¹ Munck G. J. Democratic transitions. International encyclopedia of the social & behavioral sciences. 2001. P. 3425–3428. URL: <https://doi.org/10.1016/b0-08-043076-7/01135-9> (date of access: 09.05.2023).

етапі власного політичного розвитку⁴². На противагу демократії й тоталітаризму, які є крайніми етапами політичної площини режимів. Можна стверджувати, що сучасним авторитаризмом є той режим, що має окремі ознаки, інструменти й елементи політичного управління, як від демократії, так і від тоталітаризму.

Так, у сучасній політичній науці авторитаризм розглядається вченими, як окремий тип політичного режиму. Водночас електоральний, закритий, конкурентний/ змагальний, гегемоністський авторитаризм часто визначають як саме тип гібридного режиму або режим з прикметником. Традиційним визначенням гібридного режиму варто вважати політичний режим, в якому поєднано ознаки демократії й авторитаризму. Гібридний режим не є перехідним, як вважається, проте завжди є потенційно спрямований до демократизації.

Пропонуємо розглянути визначення саме чотирьох типів гібридного режиму західної політичної думки:

1. Закритий авторитаризм – політичний режим, за якого правителі не переобираються шляхом виборів, опозиційні політичні сили вважаються забороненими, політичний контроль здійснюється внаслідок імплементації репресій, а громадянські права та свободи, робота преси знаходяться на низькому рівні розвитку.

2. Електоральний авторитаризм – політичний режим, за якого відбуваються періодично вибори, так утворюється видимість демократичної легітимності влади лідера. Керівна еліта не допускає зміни влади електоральним шляхом.

3. Гегемоністський авторитаризм – це політичний режим, за якого відбуваються регулярні вибори, проте існує значне порушення прав людини (як політичних, так і громадянських), участь в виборах опозиції не передбачена,

---

⁴²Roeder, P. G. The rejection of authoritarianism. Postcommunism and the theory of democracy. New Jersey: Princeton University Press. 2001. P. 78–96.

тому що зазвичай в країнах з таким політичним режимом при владі знаходиться постійно та сама політична партія.

4. Змагальний (те саме, що й конкурентний) авторитаризм є різновидом гібридного політичного режиму, за якого існують формальні демократичні інститути та політична опозиція, але при цьому інститути працюють не на повну силу, а правила гри часто можуть змінюватися на користь керівної еліти. Авторами цього типу є вчені Левітський та Вей.

Теоретичним підґрунтям є теорія Левітського і Вей, так в конкурентних авторитарних режимах формальні демократичні інституції розглядають як головний засіб отримання та здійснення політичної влади, а правила гри можуть часто змінюватися на користь керівної партії, групи⁴³. Науковці підкреслюють думку у своїй праці «Зростання конкурентного авторитаризму»⁴⁴, що конкурентний авторитаризм слід відрізнити від демократії та повномасштабного авторитаризму, оскільки це не тотожні поняття. Політика країн з конкурентним авторитарним політичним режимом, згідно з дослідженнями авторів, включає такі складові, як-от: політична культура, цивільно-військові відносини, громадянське суспільство, контроль ЗМІ тощо.

Так, автори дослідили країни з гібридними режимами, і запропонували теорію, чим більше країни співпрацюють з Заходом, тим більше у них шансів до підвищення рівня демократії, і навпаки: чим менша співпраця, тим вища тенденція до укріплення авторитарного режиму. Нівелюючи ліберально-демократичні принципи свободи та справедливості, зокрема це позначається на умовах проведення виборів, змагальний авторитаризм характеризується умовною видимою діяльністю демократичних інститутів.

---

⁴³Levitsky S., Way L. The rise of competitive authoritarianism. Journal of democracy. 2002. P. 51–65. URL: <https://doi.org/10.1353/jod.2002.0026> (date of access: 09.12.2023).

⁴⁴ Там само. P. 51–65

1.2. Аналіз політичних режимів в турецькій політичній думці

Сучасну Туреччину окреслюють, як демократичну, світську, соціально-правову державу з республіканською формою управління. Після утворення державності на території сучасної Турецької Республіки пройшло багато часу: неодноразово змінювалися як форма правління, так і політичний режим, та форма державного устрою країни.

Так склалося, що традиційно в історії турецької державності керівну роль мала релігія – іслам, яка виступала об'єднавчим фактором. Політична система Туреччини природно еволюціонувала, пройшовши від імперського минулого до процесу становлення світської республіки в умовах турецького консервативного мусульманського суспільства⁴⁵. Так, аналіз турецької політичної думки становить інтерес для вивчення її, як прикладу секуляризації політики та трансформації традиційного авторитарного політичного режиму.

Політичний режим є одним із найважливіших складових політичної системи держави. На рівні свідомості суспільства надання права управління політичним режимом дає змогу громадянам позбутися відповідальності за свій власний цивілізаційний вибір. Особливо громадяни країн з імперським минулим та низьким рівнем політичної та правової культури схиляються до традиційної передачі влади від одного автократа – іншому⁴⁶.

Аби краще дослідити особливості розвитку політичного режиму Туреччини в той чи інший період, пропонуємо звернутися до історії Турецької держави (Додаток А). Політичний режим Турецької Республіки спочатку можна схарактеризувати як авторитарний, проте в період утворення республіки режим став схильним до демократизації.

Форма держави є дуже важливою в нашому дослідженні, тому що при аналізі усіх трьох складових: форми правління, форми політичного устрою та форми політичного режиму ми маємо можливість повноцінно розглянути розвиток політичної думки в Туреччині.

⁴⁵ Орлова Т. В. Країнознавство Туреччини: історія і сучасність. Київ : Логос. 2012. 177 с.

⁴⁶ Yavuz M. H. Erdogan: The Making of an Autocrat. Edinburg University Press. 2020 URL: <https://edinburghuniversitypress.com/book-erdogan.html> (date of access: 09.12.2023).

Форма держави, як і політичний режим, здатні до розвитку та трансформацій відповідно до впливу низки економічних, релігійних, соціально-політичних, ідеологічних та інших чинників. Аналіз еволюційного процесу політичної системи Турецької Республіки демонструє, що на її трансформаційні процеси вплинули наступні фактори:

1) Геополітичний.

По-перше, так склалося історично, що Османська імперія займала за розмірами велику площу. Вона була розташована одночасно в Європі, Азії та Африці. Зростання територій держави ознаменувало перехід до складнішого державного устрою та режиму (імперського устрою та сильного авторитаризму) та проголошення імператором султана. По-друге, місце розташування Османської імперії та проходження найважливіших торговельних шляхів через її територію приводить до конкуренції серед інших світових держав, а в період ослаблення держави з'являється можливість цим державам установити свій контроль, і як підсумок – імперія розпадається.

2) Географічний.

Вихід Туреччини до морів сприяв завоюванню приморських країн та розширенню території держави, а також зміні адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування⁴⁷.

3) Ідеологічно-релігійний.

Турецька політична думка в основному опиралась на іслам та ідеологію газавату, що стало серйозним фактором у розширенні держави в період з XI по XVI століття. Це означає, що політична система формувалась на підґрунті релігійних інститутів, які мали вплив на державне управління. Саме завдяки Ататюрку тенденція релігійного впливу на владу була змінена на світську; в період республіки було запроваджено реформу секуляризації державної влади: норми шаріату замінено на закони, конституційні норми та міжнародне право.

---

⁴⁷ Шишкіна В. Чорноморський вектор зовнішньої політики Туреччини: історична ретроспектива і сучасність. Людина і політика. 2004. No. 1. С. 12–26.

Таким чином, релігійний та ідеологічний фактори посприяли еволюції форми правління, державного устрою та політичного режиму в Туреччині.

4) Економічний.

Внаслідок збору податку з завойованих територій Османська імперія продовжувала своє існування та розвиток. Політична система була побудована таким чином, що представники уряду очолювали провінції завойованих територій, а доходи з них надходили у скарбницю країни. Розвиток імперії на пряму залежав саме від надходження доходів з усіх територій. За умови відмови платити данину, османський уряд використовував методи примусу та сили. Ці фактори вплинули на розвиток політичного режиму Турецької Республіки.

5) Національно-етнічний.

Турецька держава за Османського періоду та в період заснування Турецької Республіки була багатонаціональною країною. Ця особливість вплинула на формування політичного устрою Туреччини. На території країни проживали османці, тюрки, черкеси, вірмени, грузини, курди, болгары, греки тощо. Звісно, деякі народи прагнули до незалежності або автономії в межах ТР (наприклад, курди), що теж призводило до повстань та придушення цих визвольних рухів, навіть до переселення народів, що теж вплинуло на політичний режим. Важливим є той факт, що багатонаціональний склад населення країни пропонує своє бачення та вимоги до державного устрою країни. Це явище може стати фактором розпаду держави та навіть призвести до громадянської війни.

б) Політичний.

Форма держави в більшості залежить від політичних сил та розвитку політичної культури в державі. Політичні лідери, що очолювали Османську державу – Осман I, Орхан I, Мурад I, Сулейман I, Баязид I, Мехмед II, Селім I, побудували їй імідж потужної світової держави. Ослаблення та розпад імперії також був спровокований і нездатністю правителів повноцінно реалізувати свою політичну волю та відповідати на виклики тогочасності.

У період утворення республіки й далі, можемо сказати, що політична нестабільність неодноразово призводила до трансформацій політичного режиму країни: змінювались політичні гравці та правила, яких вони дотримувались. Так, на подальший еволюційний розвиток політичної думки Туреччини впливають вищезазначені фактори, які регулюють форму правління, державного устрою та політичного режиму, як структурних елементів форми держави.

Отже, під час розпаду імперії розвиток політичної думки Турецької Республіки перебував на схилі переходу від релігійно-правових основ управління державою та суспільством до світських принципів. Ісламизм та шариат нарешті перестали бути джерелом права в Туреччині. Шляхи досягнення модернізації режиму Туреччини проходять через подолання традиційного східного авторитаризму і релігійного ісламського фанатизму. Одним з ключових ідеологічних напрямів нової республіки після Ататюрка була політика секуляризації, зокрема державне невтручання у сферу економіку й інші галузі життя турецької нації. Політичний режим республіки під час правління прем'єр-міністрів та президентів продовжував бути авторитарним, як і протягом правління султанів-попередників, проте схильним до демократизації, тому що наявність плюралізму, політичної участі суспільства та верховенства права підкреслювали ідею демократії серед турецького суспільства.

1.3. Аналіз індексів демократії в Турецькій Республіці в період президентства Реджепа Тайіпа Ердогана

Пропонуємо звернути увагу на один з прикладів комплексних досліджень сучасних політичних режимів – проєкт «Свобода у світі», – котрий організовує міжнародна правозахисна неурядова організація «Freedom House» (укр. «Дім свободи»). Зазначена некомерційна організація була утворена внаслідок об'єднання низки інституцій в 1941 році в США, аби боротися з політикою ізоляціонізму. Засновниками є Вендел Вілкі та Елеонора Рузвельт. «Freedom

House» є першою американською неурядовою організацією, яка стала займатися дослідженнями, підтримкою і просуванням ідеї свобод по всьому світу.

Щороку «Freedom House» публікує звіти по всім країнам світу з оцінкою рівня демократичних свобод, свободи ЗМІ й свободи в мережі Інтернет. Також на їх сайті публікуються спеціальні доповіді про країни з перехідним періодом: науковцям набагато легше писати політичні дослідження та робити наукові відкриття, користуючись такими доповідями. «Freedom House» є ініціатором проведення низки щорічних дослідницьких проєктів: «Свобода у світі», «Свобода в мережі», «Свобода Преси», «Нації в транзиті» і «Країни на роздоріжжі» тощо.

На сьогодні «Freedom House» є провідником у світ свободи, людських прав і свобод, демократії та верховенства права шляхом вимірювання індексів та за допомогою власних аналітичних звітів, поширення своїх демократичних поглядів і конкретних рекомендацій. Найбільшу активність організація «Freedom House» проводить в державах Центральної та Східної Європи, Центральної Азії та країнах Близького Сходу, організувавши тут свої філії.

У 50-х роках 20 століття «Freedom House» започаткувала проєкт «Balance Sheet of Freedom», який мав на меті оцінити політичні тенденції у світі у розрізі впливу на стан свободи в країнах. Далі в 1973 році зазначений проєкт реорганізували в новий з назвою – «Freedom in the World». Автором методології є представник Вашингтонського університету Раймонд Гастіл. Для ранжування країн вчений використав такі індикатори, як-от: політичні права, громадянські свободи. Так, було запропоновано поділ країн за категоріями «вільні», «частково вільні» та «невільні»:

- 1– 2,5 – вільні країни;
- 3 – 5,5 – частково вільні країни;
- 5,5 – 7 – невільні країни.

Доволі нескладною є методологія та методика розрахунку рівня свободи. Оцінка рівня волі відбувається за допомогою зваження двох факторів: переліку

політичних прав та списку громадянських свобод (Додатки Б і В). Згідно з методологією політичні права оцінюються на базі трьох факторів – електоральний процес, політичний плюралізм та політична участь, функціонування системи урядування, а громадянські свободи оцінюються на базі чотирьох чинників – свобода самовираження та віросповідання, громадянські права та верховенство права, персональна автономія, індивідуальні людські права тощо. Результатами проєкту щорічно почали ділитися спочатку у журналі «Свобода на випуск», а потім згодом з 1978 р. – навіть у вигляді спеціальних книг.

Варто відзначити, що відповідно до методологічного пояснення проєкту «Свобода у світі», стандарти у сфері політичних прав та громадянських свобод є й зафіксованими у Загальній декларації прав людини. Ними послуговуються відносно усіх держав, не дивлячись на їх географічне положення, етнічний й релігійний склад населення, рівень економіки тощо.

«Сучасний авторитаризм у дії» – саме так можна описати політичний режим Туреччини відповідно до звітів проєкту «Freedom in the World»⁴⁸. Режим Туреччини описується як такий, де лідер пригнічує діяльність опозиції, але не знищуючи її зовсім, проте зневажаючи верховенство права, він зберігає видимий порядок, легітимність та уявну модель процвітання. Основоположне місце в сучасній авторитарній стратегії Ердогана займає процес захоплення інституцій, що підтримують політичний плюралізм в країні. Одними з завдань Ердогана, як президента, є домінування над виконавчою, законодавчою гілками влади, а також пресою, судовою системою, громадянським суспільством, економікою та безпекою, силовими структурами.

Аналізуючи перші 5 років правління Президента Турецької Республіки Реджепа Тайіпа Ердогана (2014–2018), можна стверджувати, що він з самого початку консолідував владу: переслідування цензури у пресі, звільнення журналістів-опозиціонерів, втручання у роботу Конституційного Суду, відкриті

---

⁴⁸Freedom in the World. Profile Turkey. Freedom House. 2014. URL: <https://freedomhouse.org/search?f%5B0%5D=country%3A55> (date of access: 09.09.2023).

погрози репортерам, насадження релігійного впливу в освітню систему Туреччини. Турецька Республіка відсторонилась від демократичних норм та реформ, оскільки, як ЗМІ, так і судова, освітня, економічна, виконавча та законодавча системи відчувають втручання з боку лідера країни.

Нагадаємо, що звіт виданий за рік декламує рівень політичних прав та громадянських свобод за попередній. Отже, звіт від 2015 р. показує, що загальний показник рівня свободи в Туреччині за 2014 рік становить 54 бали, а значить, країна відноситься до частково вільних. (Таб. 1.2)

Таблиця 1.2

Рейтинг свободи в Турецькій Республіці (2014–2018 рр.)

Роки звіту	2015	2016	2017	2018
Показники	54	53	38	32
Статус країни	Частково вільна	Частково вільна	Частково вільна	Невільна

Джерело: складено автором на основі даних freedomhouse.org

Статус «частково вільної» країни зберігався протягом трьох років до 2016 р. включно, допоки не відбулася спроба державного перевороту в країні, що спровокувало антидемократичні тенденції з боку президента та партії стосовно опонентів. Але звіт за 2018 рік (де-факто транслюється аналіз політичного життя Туреччини за 2017 рік) показав, що показник склав 32, а країна перейшла до статусу «невільних». Однією з вагомих причин відкату країни до нижчого рівня свобод більшою мірою є Конституційний референдум 2017 р., про який йтиметься в наступному розділі, ініціатором якого є Ердоган. Тож, протягом першого президентського терміну Реджепа Тайїпа Ердогана рівень політичних прав та громадянських свобод вагомо знизився. (Таб.1.3)

Методологічне оцінювання рейтингу свободи в Турецькій Республіці
(2014–2018 рр.)

Роки звіту/фактори	2015	2016	2017	2018
Політичні права	26	24	18	16
Громадянські свободи	29	29	20	16

Джерело: складено автором на основі даних freedomhouse.org

24 червня 2018 року на дострокових президентських виборах перемогу знову отримав Ердоган, тим самим розпочавши свій другий президентський термін правління. Партія справедливості та розвитку президента Реджепа Тайіпа Ердогана – це керівна партія в Туреччині, починаючи з 2002 року. Аналіз звіту від «Freedom House» підкреслює, що представники партії в Уряді продовжують демонструвати відверту зневагу до політичних прав та громадянських свобод, порушуючи права меншин, право на свободу вираження політичних та релігійних поглядів, права на утворення асоціацій, верховенство права тощо.

Щодо статусу Туреччини, варто теж зазначити, що він знизився з частково вільної до невільної, оцінка політичних прав знизилася з 4 до 5, а її оцінка громадянських свобод знизилася з 5 до 6 через низку факторів: конституційний референдум (як наслідок централізація влади в руках президента), кадрову заміну представниками керівної верхівки, переслідування правозахисників, журналістів й інших «ворогів» держави, а також політику «клієнтізму»⁴⁹. Аналізуючи звіти від 2019 року по 2023 рік, проглядається перманентність як в статусі, так і в оцінках політичних прав та громадянських

⁴⁹Yildirim K. Clientelism 2.0 vs. democracy in Erdogan's «New Turkey». POMEPS Briefings. 2015. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2015/03/13/clientelism-2-0-vs-democracy-in-erdogans-new-turkey/> (date of access: 10.04.2023).

свобод Туреччини. Туреччина є «невільною» країною, а її загальний показник складає 31-32 бали й дотепер. (Таб. 1.4)

Таблиця 1.4

Рейтинг свободи в Турецькій Республіці (2018–2022 рр.)

Роки звіту	2019	2020	2021	2022	2023
Показники	31	32	32	32	32
Статус країни	Невільна	Невільна	Невільна	Невільна	Невільна

Джерело: складено автором на основі даних freedomhouse.org

Наслідком конституційного референдуму, проведеного у 2017 році, є нова президентська система управління, яка розширює повноваження президента, скасовує роль прем'єр-міністра. Саме після позачергових президентських виборів у червні 2018 року зазначені нововведення набули чинності. Друга каденція Ердогана окреслюється стійким централізованим управлінням – стійким авторитарним політичним режимом. Методичне оцінювання політичних прав та громадянських свобод перманентно складає 15-16 балів. (Таб. 1.5)

Таблиця 1.5

Методологічне оцінювання рейтингу свободи в Турецькій Республіці (2018–2022 рр.)

Роки звіту/фактори	2019	2020	2021	2022	2023
Політичні права	15	16	16	16	16
Громадянські свободи	16	16	16	16	16

Джерело: складено автором на основі даних freedomhouse.org

Попри те, що на муніципальних виборах 2019 року перемогу отримали опозиційні сили, попри вплив пандемії COVID-19 та економічні проблеми, Ердоган та ПСР все одно продовжують консолідувати владу авторитарним шляхом. Навіть не дивлячись на те, що у 2022–2023 роках відбулося поглиблення економічної кризи, трагічні стихійні лиха – землетруси – на території усієї Туреччини, регулярне придушення інакомислення, а також обмеження публічного дискурсу, – ніщо з цих зазначених чинників не завадило Ердогану здобути перемогу на президентських виборах у травні 2023 року та продовжувати просувати авторитарний стиль правління в країні.

Звернемося до індексу вимірювання свободи в мережі Інтернет в Туреччині. Вибори, протести та скандали негативно позначились на свободі в мережі, тобто із зростанням політичної, культурної й соціальної ролі медіа, зросли разом й правові обмеження щодо їх використання.

Мережа стала вважатися однією з найголовніших загроз національній безпеці Турецької Республіки. Свобода Інтернету в Туреччині стрімко почала падати після 2014 року (звіт 2015 року описує попередній 2014 рік), а саме першого року каденції Ердогана. (Таб. 1.6)

Таблиця 1.6

Рейтинг свободи в мережі Інтернет в Турецькій Республіці (2014–2018)

Роки звіту	2015	2016	2017	2018
Показники	58	39	34	34
Статус країни	Частково вільна	Невільна	Невільна	Невільна

Джерело: складено автором на основі даних freedomhouse.org

Це підтверджують методологічні оцінки, що досліджували питання перешкод для доступу в мережі, обмеження вмісту/контенту та порушення прав користувачів. На таблиці яскраво продемонстровано, що лише звіт за 2015 рік підтверджує рейтинг країни як «частково вільної», далі методологічні показники не підіймаються вище 14 балів. (Табл. 1.7)

Методологічне оцінювання рейтингу свободи в мережі Інтернет в Турецькій
Республіці (2014–2018)

Роки звіту/фактори	2015	2016	2017	2018
Перешкоди для доступу	13	12	12	14
Обмеження вмісту/контенту	20	14	12	10
Порушення прав користувача	25	13	10	10

Джерело: складено автором на основі даних freedomhouse.org

У 2020 році набуває чинності «Закон про соціальні медіа». Зміст закону: змусити насильно платформи видаляти вміст з електронних ресурсів незалежних та критичних ЗМІ. Далі політика Ердогана стосовно інтернет-мережі стосувалась представників політичної опозиції та інших онлайн-користувачів, які переслідувались за свою «неправомірну» діяльність у соціальних мережах.

Так, Туреччина є невільною країною щодо свободи в мережі Інтернет, тому що під час другої президентської каденції показник свободи впав з 37 до 30 балів. (Таб. 1.8)

Рейтинг свободи в мережі Інтернет в Турецькій Республіці (2014–2018)

Роки звіту/фактори	2019	2020	2021	2022	2023
Показники	37	35	34	32	30
Статус країни	Невільна	Невільна	Невільна	Невільна	Невільна

Джерело: складено автором на основі даних freedomhouse.org

Самоцензура, активна діяльність проурядових ЗМІ і водночас блокування інтернет-сторінок незалежних ЗМІ призвели до скорочення прозорості та відкритості на онлайн-просторі у Туреччині⁵⁰. Далі турецький уряд запропонував законопроект про «дезінформацію», за яким інтернет-користувач отримує кримінальне покарання, якщо він навмисно поширює неправдиві/фейкові новини, ображає чинну адміністрацію або ідею турецькості. Таким чином, права користувачів в мережі порушувались, а оцінки знизились з 15 до 8 в деяких питаннях. (Таб. 1.9)

Таблиця 1.9

Методологічне оцінювання рейтингу свободи в мережі Інтернет в Турецькій Республіці (2018–2022)

Роки звіту/фактори	2019	2020	2021	2022	2023
Перешкоди для доступу	15	13	15	14	12
Обмеження вмісту/контенту	11	11	10	10	10
Порушення прав користувача	11	11	9	8	8

Джерело: складено автором на основі даних freedomhouse.org

Для дослідження рівня свободи преси в Туреччині звернемось до «World Press Freedom Index», це рейтинг держав світу, який щорічно викладає організація «Reporters Without Borders» (укр. «Репортери без кордонів»). Рейтинг базується на оцінюванні власних даних щодо свободи преси у світі. До цілей Всесвітнього індексу свободи преси відносять порівняння рівня свободи, яким володіють журналісти та усі інші представники ЗМІ у 180 країнах та територіях. Дефініція свободи преси від експертів «Репортери без кордонів»

⁵⁰ Corke, S., Finkel, A., Kramer, D. J., Robbins, C. A., Schenkkan, N. Democracy in crisis: corruption, media, and power in Turkey. 2014. Freedom House. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/SR_Corruption_Media_Power_Turkey_PDF.pdf (date of access: 15.04.2023).

окреслює наступне, а саме, що свобода преси – це змога журналістів та інших працівників засобів масової інформації проводити свою незалежну діяльність в інтересах суспільства незалежно від політичного, економічного, соціального, правового втручання та за відсутності фізичного та психічного видів насильства по їх відношенню.

Тож анкета й карта вимірювання індексу свободи преси поділені на п'ять окремих категорій (політичний контекст, правова база, економічна сфера, соціокультурна сфера та безпека).

Індекс є показником ситуації за попередній календарний рік до його дати публікації. З усім тим індекс є яскравим показом ситуації на момент публікації. За умови нових війн, державними переворотами, переслідуванням журналістів або репресивної політики, дані у звіті оновлюються. Сам індекс оцінюється в балах від 0 до 100, де 100 є найвищим балом (найвищий можливий рівень свободи преси), а 0 – найгіршим.

Підрахунок відбувається на основі двох факторів:

- кількісний підрахунок порушень щодо журналістів та ЗМІ стосовно їх роботи;
- якісний аналіз стану свободи преси в кожній державі чи території на основі відповідей експертів, що досліджують свободу преси за анкетами, що є доступними на 24 мовах. Для усіх показників відводиться допоміжний бал від 0 до 100. Усі бали допоміжних компаній однаково впливають на загальний бал. В межах усіх показників усі питання й підпитання мають однакову цінність. (Табл. 1.10)

Оцінювання індексу свободи преси згідно з рейтингом від «Репортери без кордонів»

Статус	Оцінювання в балах	Колір на карті
Добрий	85–100	зелений
Задовільний	70–85	жовтий
Проблемний	55–70	світло-помаранчевий
Складний	40–55	темно-помаранчевий
Дуже серйозний	0–40	темно-червоний

Джерело: складено автором на основі даних <https://rsf.org/en>

Туреччина належить до ряду тих держав, що значаться найбільшою кількістю ув'язнень журналістів. Відповідно до даних досліджень «Репортів без кордонів» з 2014 року по 2023 рік в Турецькій Республіці зафіксовано 144 випадки жертв насильства серед журналістів. Оскільки їх смерть або ув'язнення безпосередньо пов'язані з їх професійною діяльністю, то експерти розглядають такі випадки. Політика президента та уряду свідомо завдає шкоди свободі преси та паралізовує свободу слова в Туреччині.

Так, одним з відомих прикладів політичної боротьби Ердогана з невгодними журналістами є політичне протистояння між президентом Туреччини Реджепом Таїпом Ердоганом та його противником Фетхуллахом Гюленом, відомим мислителем, сунітським проповідником, який наразі вимушено мешкає у США. В черговий раз ЗМІ стають справжньою мішенню у політичній боротьбі за владу: журналістські арешти є політично вмотивованими, а не підкріплені ґрунтовними доказами вчинення злочину⁵¹.

Через два роки після початку першої президентської каденції Ердогана, а саме, ще до спроби воєнного перевороту у 2016 році, свобода преси у Туреччині вже знаходилась під величезним тиском з боку держави, проте після перевороту турецький уряд продовжив ще більш масовані напади на пресу.

⁵¹Miller A. C. #DictatorErdogan: How social media bans trigger backlash. 2022. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10584609.2022.2109084> (date of access: 09.09.2023).

Таким чином, було заборонено діяльність багатьох ЗМІ: «Yarına Bakış», «Özgür Düşünce», «Meşdan» та «Taraf», «Haberdar», «DİNA» (про курдська агенція) тощо.

Ще великою проблемою свободи слова в Туреччині є недопускання до активної професійної діяльності, а саме придушення прокурдських медіа-ресурсів. Цьому процесу сприяють так звані «антитерористичні закони». Курдські журналісти отримують постійно погрози, на них здійснюються напади, арешти, відбуваються судові переслідування. З 2014 по 2018 роки рівень свободи преси в Туреччині значно знизився – з проблематичного статусу перейшов в складний. (Табл.1.11)

Таблиця 1.11

Рейтинг свободи преси в Турецькій Республіці (2014–2018)

Роки звіту	2015	2016	2017	2018
Показники	55,84	49,24	47,02	46,5
Статус країни	Проблематичний	Складний	Складний	Складний
Місце в світовому рейтингу	149	151	155	157

Джерело: складено автором на основі даних <https://rsf.org/en>

За другої президентської каденції Ердоган та ПСР продовжили консолідувати політичну владу та зменшувати імідж Туреччини, як демократичної країни серед інших демократичних країн Заходу. Як наслідок продовження антижурналістської політики, парламент Туреччини прийняв закон у 2022 році, за яким передбачено ув'язнення журналістів або користувачів онлайн-мереж терміном до трьох років за так зване «поширення дезінформації». З 2018 по 2022 роки ситуація перейшла зі складної в дуже серйозну. (Табл.1.12)

Рейтинг свободи преси в Турецькій Республіці (2018–2022)

Роки звіту	2019	2020	2021	2022	2023
Показники	47,19	49,98	50,21	41,25	33,97
Статус країни	Складний	Складний	Складний	Складний	Дуже серйозний
Місце в світовому рейтингу	157	154	153	149	165

Джерело: складено автором на основі даних <https://rsf.org/en>

Отже, методики, що застосовуються у звітах «Свобода у світі» та «Репортери без кордонів», передбачають проведення порівняльного аналізу конкретних ситуацій, зіставлення країн з іншими країнами/територіями, а також порівняння даних у звітах за різні роки. Звичайно, зазначені дослідження індексів свободи як в Туреччині, так і в інших державах, не варто вважати за єдино правильні, оскільки окрім цих зазначених індексів, існують і інші індекси та методики, що теж вивчають рівень свободи та можуть мати похибку вимірювань.

РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ ФАКТОРІВ, ЩО ПРИЗВЕЛИ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ ТА УКРІПЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В ПЕРІОД ПРЕЗИДЕНТСТВА РЕДЖЕПА ТАЙІПА ЕРДОГАНА

2.1. Вплив Партії Справедливості та Розвитку на політичну систему Турецької Республіки та її роль у виборах

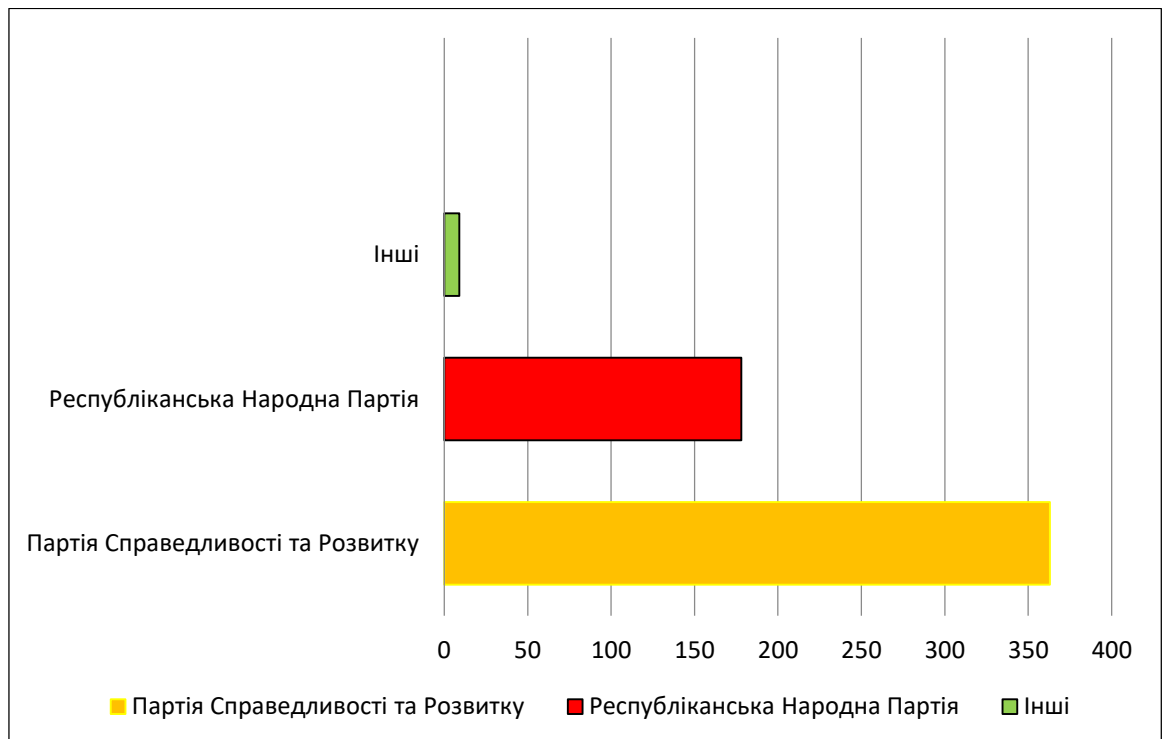
З 1945 року Турецька Республіка належить до багатопартійної політичної системи, попри військові перевороти. Однопалатний парламент Туреччини – Великі Національні Збори Турецької Республіки (Türkiye Büyük Millet Meclisi) – складалась з 550 членів, нині складається з 600 згідно зі змінами, прийнятими на референдумі 2017 року. Народні представники обираються на п'ять років за пропорційною виборчою системою представництва, зокрема політична партія, представниками якої вони є, має умовно перетнути бар'єр у 10 відсотків.

Партія Справедливості та Розвитку (ПСР)⁵² була заснована у 2001 році. ПСР прийшла до влади в Турецькій Республіці, внаслідок загальних виборів 2002 року, отримавши 35 відсотків голосів, маючи більшість в парламенті та значний вплив на турецьку політичну систему. (Рис.2.1)

---

⁵² Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) – в перекладі з турецької Партія Справедливості та Розвитку

Результати парламентських виборів Туреччини 2002 року за кількістю мандатів

Джерело: складено автором на основі даних з сайту <https://www.akparti.org.tr/>

З таблиці видно, що ПСР набрала 1/3 голосів, а десятивідсотковий виборчий поріг допоміг лише двом партіям увійти до парламенту, зокрема ПСР отримала 2/3 місць.

Група під очільництвом Абдулли Гюля та Реджепа Тайіпа Ердогана прагнула сформувати Партію Справедливості та Розвитку як ліберальне політичне утворення, навіть скорочення назви партії турецькою звучить як «АК», що в перекладі означає «білий, невинний, чистий», тобто демократичний, консервативний, ліберальний, неконфесійний рух. Хоч це й ліберальна партія, яка згідно з програмою партії проводить політику ліберальної ринкової економіки та прагне членства в Європейському Союзі (ЄС), її часто кличуть партією з «ісламським корінням». Це пояснює, що навіть на рівні турецької ментальності, так зване тлумачення скорочення партії, асоціація теж впливає на рівень підтримки населенням партії і її лідера.

У перших роках діяльності імідж партії демонструвався як такий, що ставить за головне завдання демократизацію, а не політизацію релігії – ісламу. Проте варто звернути увагу, що релігійно-політичне коріння членів ПСР та її очільників, законодавчі ініціативи партії (наприклад, регулювання показу та реклами алкогольних напоїв/сигарет), а також перманентне носіння закритого релігійного одягу лідерів ПСР, зокрема Еміне Ердоган та Хайруніси Гюль, демонструє турецькому населенню, що іслам є важливим, провідним фактором у діяльності ПСР.

З 2002 року по 2015 рік ПСР отримувала стабільно більшість в парламенті, що давало змогу Ердогану просувати свої ідеї та ініціативи. В листопаді 2015 року під час дострокових виборів, аби сформувати коаліційну більшість, члени ПСР знову отримали більшість мандатів. Партія Справедливості та Розвитку грає визначальну роль на політичній повістці Туреччини, тому що Ердоган акумулює владу за допомогою партії та не надає опозиційним силам можливості керувати в парламенті та в муніципалітетах.

Партія Справедливості та Розвитку прагнула завжди стати партією більшості та мати вплив на усі верстви турецького суспільства. Заради виконання цієї мети лідери партії використали правоцентристську ідеологію. Варто підкреслити, що ПСР є першою партією в Туреччині, що поєднувала і ісламісткість, і правоцентричність. «Помірні ісламісти» справді отримали суспільну підтримку від турецького електорату та міжнародне визнання завдяки своєму ідеологічному спрямуванню. ПСР трактує правоцентричність як консервативну демократію, що теж означає тримання балансу між ідеалізмом та реалізмом, побудова політики на консенсусах, компромісах та терпимості тощо.

В турецькій політичній площині поняття консерватизму, як такого не передбачалося, тому Партія Справедливості та Розвитку інтерпретувала це, як процес збереження культурно-історичних цінностей, що є основою нації турків, і не втручання держави у розвиток громадянських інститутів. За основу своєї пріоритетної діяльності ПСР визначає демократичні перетворення на благо турецької нації.

Ще однією особливістю, що характеризує ПСР як лідера серед турецького електорату, є застосування ідей глобалізму у своїй партійній програмі. Так, Туреччина має стати глобальним лідером: в економічному та політичному планах. Багата історія та вдале географічне положення країни стали теж факторами, чому турецьке суспільство так свято вірить в те, що ТР може реалізуватися як глобальний гравець на міжнародній арені.

Не дивлячись на те, що в самій програмі ПСР не пропагується політичний іслам, а навпаки партія підкреслює свою відмову від ісламізму і поважає ісламські цінності, але ця практика носить лише умовний характер. Так, публічні висловлювання членів ПСР про релігію ледве не стали причиною закриття партії. Лідер партії Реджеп Тайїп Ердоган відомий, як борець за справедливість в ісламському світі, надалі більше є поміченим у висловлюваннях, пов'язаними з релігійним популізмом⁵³.

Проблемним етапом діяльності ПСР став економічний спад, посилений його наполегливим тиском проти підвищення процентних ставок з боку Центрального банку Туреччини (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası), під час другої президентської каденції Ердогана⁵⁴. Населення, що відчувало невдоволеність зростанням вартості життя, проголосувало на муніципальних виборах 31 березня 2019 року таким чином, що ПСР втратила контроль над 5 з 6 найбільш важливих міст Туреччини, зокрема Анкару та Стамбул. Результати виборів зменшили вплив партії на реалізацію свого політичного порядку, тому що муніципалітети в Туреччині керують низкою ключових державних послуг.

Щодо впливу партії ПСР та Ердогана на укорінення неоісламістських поглядів серед турецьких громадян, то партія на чолі з лідером активно просувають ідею, що сучасне турецьке суспільство не створене виключно Мустафою Кемалем Ататюрком, а є прямим нащадком Османської імперії. Яскравим прикладом є зовнішньополітична доктрина Ахмета Давутоглу, в якій

---

⁵³Castaldo A. Populism and competitive authoritarianism in Turkey. Southeast European and Black Sea Studies. 2018. URL: <https://repositorio.ul.pt/bitstream/10451/35719/1/draft-populism%20and%20competitive%20authoritarianism%20in%20turkey.pdf> (date of access: 09.12.2023).

⁵⁴Babakr M. Turkey's Economic Development: Luck or Wise Administration? URL: http://strategicoutlook.org/publications/Turkey's_economic_development.pdf (дата звернення: 22.11.2023).

пропагуються інтеграційні процеси серед країн, розташованих на колишніх просторах Османської імперії⁵⁵. На сьогодні Ердоган теж пропонує ідею Туреччини як регіонального лідера на Балканах, Близькому Сході, Північній Африці, Кавказі та Центральній Азії.

Так, причинами впливу та електорального успіху Партії Справедливості та Розвитку можна назвати фактор дистанціювання від ісламізму і створення нової консервативної політичної групи. А причинами перемог на виборах є акцент ПСР на помірності своїх ідей та поглядів, а також ідеї «служіння волі народу».

Керівна партія Туреччини функціонує всередині світсько-демократичних уставів Ататюрка, дотримуючись ісламської риторики та поширюючи ісламську культуру через демократичні інститути. Суттєвим та визначальним фактором, що знаменує прихильність електорату в Туреччині, є все ж таки ідеологічна позиція політичної партії. Аналіз принципів, якими керується ПСР, відповідає характеристикам та потребам для забезпечення партійного домінування та впливу на політичну систему Турецької Республіки.

Протягом усіх виборчих кампаній Реджеп Тайїп Ердоган здобував перемогу тим чи іншим способом, саме зокрема за допомогою підтримки Партії Справедливості та Розвитку, застосування виборчих маніпуляцій, використання адміністративного ресурсу. Попри зловживання своїми посадовими повноваженнями, президент надзвичайно вміло створив образ переможця, професійного управлінця та лідера усіх тюрків та мусульман.

Ердоган є сильним дипломатом, який ставить національні інтереси вище за все, вміло лобює їх на міжнародній арені та делікатно балансує між Заходом, США, росією та країнами Близького Сходу тощо. Президент є медіатором у багатьох питаннях, а багато проєктів характеризуються вдалими результатами завдяки його посередництву та умілим політично-управлінським рішенням Партії Справедливості та Розвитку.

---

⁵⁵Davutoglu A. Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007 Insight Turkey. 2008. No. 10. P. 77–97.

2.2. Політичний портрет Президента Турецької Республіки Реджепа Тайіпа Ердогана

Здобувши посаду Президента Турецької Республіки Реджеп Тайіп Ердоган акумулював в своїх руках все більше влади, головним завданням якого було перетворити Туреччину з парламентської на президентську республіку. А також деякі політичні ініціативи президента намагаються перетворити світську державу Аталюрка на фундаментальну ісламську країну.

Сходження Ердогана на вершину влади відбувалось наступним чином:

- 1970–1980 рр. – Ердоган є членом ісламістської Партії Благоденства, (засновник і очільник Неджметтін Ербакан);
- 1994–1996 рр. – Ердоган займає посаду мера Стамбула.
- 1998 р. – заборона Партії Благоденства. Реджеп Ердоган потрапив за ґрати по причині розпалювання релігійної ворожнечі.
- Серпень, 2001 р. – Ердоган і Абдулла Гюль створюють ісламську Партію Справедливості і Розвитку.
- 2002–2003 рр. – ПСР отримує більшість на виборах, а сам Ердоган стає прем'єр-міністром Туреччини.
- Серпень 2014 року – Ердоган стає президентом Турецької Республіки після вперше проведених прямих виборів.
- 2016 р. – придушення Ердоганом держперевороту, початок масових політичних переслідувань та ув'язнень.
- 2017 р. – проведення конституційного референдуму, ініційованого ПСР та безпосередньо президентом Ердоганом, перетворення Туреччини з парламентської на президентську республіку.
- 2018 р. – перемога Ердогана на президентських виборах, початок другої каденції на посаді президента.
- 2023 р. – Ердоган втретє отримав перемогу на президентських виборах в Туреччині.

Варто підкреслити той факт, що харизматичний лідер держави – характерне явище для Турецької Республіки. Так, в османські часи країною правили султани – халіфи всіх мусульман, котрі поєднували світську і духовну владу. Після національної революції Туреччину очолив лідер-харизматик Газі Мустафа Кемаль, що отримав від Великих Національних Зборів Туреччини почесне прізвище «Ататюрк» – батько тюрків.

Протягом довгого часу турецький народ нікому не наважувався так сильно довіряти, але на політичній площині з'явився харизматичний політик, провідний лідер Партії Справедливості та Розвитку – Реджеп Тайїп Ердоган. Так, харизматичне лідерство та культ особистості є корінним історично-сформованим суспільним явищем. Це є наслідком тривалої історії турецького народу, що перебував під імперською системою, а після Мустафи Кемаля Ататюрка турецькі громадяни завжди шукають «батька».

До речі, згідно з теорією Карра лідер повинен апелювати до емоцій, тому лідерська поведінка Ердогана яскраво проявляється в його публічних виступах, що супроводжуються палкими висловлюваннями, зверненими до широкої аудиторії. Також не тільки висловлювання, а й сама фігура президента Ердогана, близька до ідеалізму, оскільки саме «ідеаліст» може потрапити до в'язниці за релігійний вірш та далі просувати радикалізацію в Туреччині. Можемо зробити логічне припущення, що такими характерними патернами Ердоган в реальності веде Туреччину до ідеалістичного майбутнього: поєднання політичного ісламізму, авторитаризму та глобального й регіонального лідерства.

Задля більш об'єктивного аналізу феномену Ердогана, як успішного політика, варто звертати увагу не тільки на його лідерські якості, а й на сімейне виховання, релігійну та вищу освіту, особисті риси характеру, політичні

погляди. Політичне лідерство Ердогана є вдалим поєднанням його раціонального мислення з одного боку та політичного досвіду з іншого⁵⁶.

Маючи велику прихильність серед електорату, Ердоган використовує такий механізм, як «клієнтизм» – форма суспільної організації, за якої відносини будуються на патронажній основі⁵⁷. Співпраця великого бізнесу та президента – це відносини, що підтримують стійкість авторитарного режиму Ердогана. Це фінансування політичних проєктів президента та його партії і отримання бізнесом державних контрактів, тендерів та найголовніше політичного протекторату від конкурентів. Важливим є підтримка на виборах керівної партії та Ердогана бізнесом, фінансування передвиборчих проєктів, підтримка від медіа-структур при політичній агітації тощо.

Реджеп Тайїп Ердоган, як авторитарний лідер, імплементує багато дієвих механізмів в турецьку політичну систему задля того, щоб найдовше утриматись при владі, зокрема допоки в Туреччині домінує консервативне суспільство, питання релігії є дуже важливим фактором для стабільності політичної влади президента. Ердоган, беручи за основу політичний іслам, демонструє своє прагнення стати реальним лідером не лише серед турків, а й серед інших мусульманських держав, що називають неоосманізмом⁵⁸. Отже, політика Реджепа Тайїпа Ердогана включає метод персоніфікації політики та тиску на турецьке суспільство в політичному плані.

Президент, схиляючись до імперських та ісламістських традицій, культивує образ такого собі султана-самодержавця, величність палацу-резиденції якого в Анкарі підкреслює його імперські апетити. Ердоган хоче бути схожим не на Ататюрка, а на Селіма I. Саме ця політична фігура повністю відповідає амбіціям Ердогана, зробити Турецьку Республіку гегемоном всього

---

⁵⁶Görener A. Ş., Ucal M. Ş. The personality and leadership style of Recep Tayyip Erdoğan: implications for turkish foreign policy. 2011. P. 357–381. URL: <https://doi.org/10.1080/14683849.2011.604216> (date of access: 09.12.2023).

⁵⁷Tunc A. Turkey: Increasing Concentration and Clientelism. Media Observatory. 2015. URL: <https://mediaobservatory.net/sites/default/files/Media%20Ownership%20and%20Finances%20in%20Turkey.pdf> (date of access: 10.11.2023).

⁵⁸Yavuz M. H. Erdoğan's Neo-Ottomanism. Nostalgia for the empire. 2020. P. 144–178. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197512289.003.0007> (date of access: 10.11.2023).

ісламського світу. Також політика репресій, придушення опозиції серед політичних опонентів, журналістів та активістів, пригноблення курдів тощо є тими чинниками, які можуть послабити життєдіяльність політичного режиму Ердогана – «ердоганізму».

Насамперед, звернемо увагу, що попри сильну вертикаль влади за президентства Ердогана, в Туреччині все ж є жива демократія. Президентські вибори 2023 року демонструють, що відрив Ердогана від його опонента Киличдароглу є невеликим: це означає, що існує загроза продовження політичної діяльності Ердогана.

Також відсутність чіткої стратегії щодо реформування економіки та покращення стану свободи слова та громадянських прав, преси, свободи опозиції тощо, демократизації політичної системи заради набуття членства в ЄС, наявність інфляції та девальвації ліри дуже загрожує політиці Ердогана. Його дії наразі демонструють, що він націлений, в першу чергу, на реалізацію власних імперських амбіцій, аніж реалізацію демократичних перетворень в країні. Існують серйозні ризики щодо успішності наступних виборів на користь Ердогана та ПСР, оскільки Реджеп Тайїп Ердоган може повністю втратити усю владу.

Отже, проаналізувавши політичний портрет Президента Турецької Республіки Реджепа Тайїпа Ердогана, можемо сказати, що значний вплив на його політичну діяльність справило його релігійне підґрунтя, харизма та лідерські якості, сильний характер авторитарного правителя з імперськими амбіціями та великий політичний досвід. Ердоган застосовує авторитарний стиль управління, якому характерні чітка постановка цілей, енергійність, нетерпимість до всього та всіх, що суперечить його думці. Розвитку авторитарної особистості на прикладі Ердогана знаменує суворе виховання з дитинства, можливе жорстке поводження з боку батьків та наявність обмежень/рамок у поведінці. За темпераментом Ердоган може бути холериком, проте не виключено, що авторитарним правителем може стати і людина з іншим типом вищої нервової діяльності.

2.3. Використання ісламу задля укріплення політичного режиму Реджепа Тайїпа Ердогана як східного лідера-харизматика

Все більше зростає значення релігійного фактора у турецькій публічній сфері і проявляється це і на національному, і на міжнародному рівнях. Сто років тому Мустафа Кемаль Ататюрк відокремив релігію іслам від турецької держави, аби Туреччина стала світською. Задля утримання дистанції держави та релігії він надав армії реальне конституційне право втручатися у рішення турецьких політичних акторів, коли останні порушують цю дистанцію.

Сучасна Турецька Республіка дещо відрізняється від Туреччини Ататюрка: прихильників світської Туреччини Ататюрка, що орієнтовані на цінності західної демократії притискають, а кількість прихильників політичного ісламу, що орієнтовані на релігійне регулювання країною, росте завдяки підтримці керівної Партії Справедливості та Розвитку та президента Реджепа Тайїпа Ердогана. Так, в Туреччині є перманентний конфлікт – між «західниками» та «ісламістами»⁵⁹.

У такій традиційній ісламській державі, як Туреччина, релігія – це потужний інструмент у боротьбі за політичну владу. Зокрема суттєве панування ісламського віросповідання серед турків створює поле для маніпуляції суспільством.

Ердоган не зовсім дотримується принципу секуляризації політики та висловлюється про керівну роль ісламу в турецькому суспільстві. Зокрема у своїй промові під час пандемії коронавірусу він підкреслив значущість Аллаха у житті: «В усіх наших справах та діяннях, ми не маємо жодних сумнівів в тому, що Його допомога буде з нами в цьому лихові»; політик наголосив на тому, що турецька нація стоїть перед вибором між добром і злом, між стороною Кабіля та Хавіля (зіставляється з біблійними Каїном та Авелем)⁶⁰.

---

⁵⁹Erdogan M. Islam in Turkish politics: Turkey's quest for democracy without Islam. Critique: critical middle eastern studies. 1999. Vol. 8, no. 15. P. 25–49. URL: <https://doi.org/10.1080/10669929908720149> (date of access: 10.12.2023).

⁶⁰Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ulusa eesleniş konuşması. Tv100. YouTube. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OuKLwDfm4Ng> (date of access: 10.12.2023).

Ердоган слідує Неджметтіну Ербакану, засновнику «політичного ісламу» в Туреччині, використовуючи іслам як засіб легітимізації та паралельно чинник стабільного перебування при владі. Безумовну владу в ісламській Туреччині зможе отримати той політик, кого підтримають релігійні лідери.

Ворог Ердогана – Фетхуллах Гюлен, відомий філософ, теолог курдського походження, проповідник толерантного ставлення до інакших релігій трактування ісламу, котрий заперечує тероризм та схвалює зближення Туреччини з Європою та США. Цей релігійний діяч створив потужну розгалужену мережу ісламських навчальних закладів, шкіл та університетів, в Туреччині та у всьому світу. Саме великий вплив Гюлена на турецьке суспільство, що сповідує іслам, є визначальним фактором у боротьбі Ердогана за абсолютну державну владу. Тому що іслам у країні, де умовно більшість електорату його сповідує та довіряє релігійним авторитетам, гарантує, що лідер, якого підтримують релігійні авторитети, набере більшість голосів на виборах.

Реджепу Тайїпу Ердогану не потрібна реальна демократія, тобто йому не потрібен контроль за його політичною діяльністю, оскільки цей контроль так само є обмеженням його влади. Максимальна влада можлива за умови, коли цю владу неможливо ревізувати та притягнути до відповідальності.

З метою посилити свій режим Ердоган утворив «Управління у справах релігії» («Diyamet İşleri Başkanlığı»): держава контролює за допомогою даної державної інституції всю ісламську діяльність. Внаслідок цього рішення, усі релігійні інститути стали прив'язаними до державної бюрократії та втратили автономію.

Відходячи від канонів Ататюрка, Ердоган використовує іслам, імперське минуле Османської імперії, ідеї тюркської єдності, як засоби для утримання та стійкості авторитарного політичного режиму. А керівна партія ПСР бере коріння від ісламської Партії добробуту, нагадаємо, що це була перша не секулярна партія з 1923 року, яка перемогла в 1995 році на виборах.

Велика дискусія точиться стосовно питання статусу однієї з видатніших пам'яток візантійської доби – Софійського собору, тобто Ая-Софії. Спочатку у 1931 році Ая-Софію було закрито для читання молитв, а відповідно до рішення уряду від 1934 року перетворено на музей. Попри те, що в 1923 році Мустафа Кемаль проголосив Туреччину республікою та заклав за основу нової турецької державності політику секуляризації, прикладом десекуляризації політики Ердогана є перетворення Ая-Софії з музею в мечеть.

У 2020 році Державна рада Турецької Республіки визнала указ Ататюрка незаконним, тому Ая-Софія знову отримала статус мечеті. Це демонструє прихильність Ердогана по політичного ісламу: такий крок був спрямований на збільшення прихильності Реджепа Таїпа Ердогана серед населення перед виборами 2023 року у рік святкування 100-ої річниці з дня проголошення Турецької Республіки.

Ще суттєвими доказами використання Ердоганом ісламу в політичній думці є його ж висловлювання⁶¹. Майже щоразу турецький лідер зводить свою промову до підвищення ролі ісламу в житті Туреччини та ісламських цінностей або тлумачить Корану. Подібних посилань на ісламські канони у висловлюваннях попередніх лідерів можна знайти набагато менше.

Іслам впливає і на зовнішню політику Туреччини: політичний режим відходить від проєвропейських та прозахідних цінностей та орієнтації до посилення співпраці із Росією, Іраном, демонструється прагнення стати лідером в близькосхідному регіоні. Також Ердоган підтримує зв'язки з ісламістськими організаціями, наприклад, «Братами-мусульманами», ісламістами в Сирії та Лівії тощо.

Отже, релігія завжди відігравала суттєву роль у державотворчому процесі усіх країн. Так, іслам є ключем для формування авторитарного політичного режиму Ердогана та виконання цілей ПСР.

---

⁶¹Servet Günerigök. Türkiye rejects justification of attacks on Muslim values under freedom of thought: President. Anadolu Agency. 2023. URL: <https://www.aa.com.tr/en/world/turkiye-rejects-justification-of-attacks-on-muslim-values-under-freedom-of-thought-president/2994286> (date of access: 09.11.2023).

2.4. Порівняння конституційних реформ Туреччини та значення референдуму 2017 року

Протягом сторічного існування Турецької Республіки було проведено 6 референдумів. Референдум щодо змін у Конституції 16 квітня 2017 року є 7-им, і одночасно 3-ім референдумом, проведеним за урядів Партії Справедливості та Розвитку. Президент Туреччини Реджеп Тайїп Ердоган часто підкреслював ідею, що турецька парламентська форма правління втратила свою актуальність, тому потребувала негайної трансформації, а саме – переходу на президентську форму правління.

Існують різні дискусії стосовно конституційного референдуму 2017 року, зокрема внесення змін до конституції не так зміцнить політичну систему країни, як стануть у пригоді легітимізувати систему влади авторитарного правителя Ердогана. Поправки до Конституції Туреччини надали президенту держави безпрецедентні повноваження та дозволили йому залишатися в президентському кріслі до 2029 року.

Сам референдум був проведений за ініціативи керівної Партії Справедливості та Розвитку та Реджепа Тайїпа Ердогана. Конституційний референдум проходив згідно з вимогами закону, прийнятого у 1987 році.

Електоральна явка на 145 тисячах виборчих дільниць склала 85,3 % від 58,3 мільйона зареєстрованих виборців. З 58,3 мільйона зареєстрованих виборців здійснили волевиявлення тільки 49,7 мільйона людей, а близько 8,6 мільйона виборців не голосували, проте отримали штраф у розмірі 12 євро.

51,4 % виборців, що віддали свої голоси з закордону, підтримали реформу (25 мільйонів 150 тисяч), а 48,6 % (23 мільйони 900 тисяч) здійснили своє волевиявлення у відповіді «проти». Майже половина населення Туреччини проголосувала проти посилення повноважень президента. Більшість виборців з найбільших міст Туреччини, таких як Анкара, Стамбул, Ізмір, Бурса, Адана. Різниця між турецькими виборцями, що проголосували «за» та «проти» склала 1,3 мільйона голосів, що рівнозначна статистичній похибці при підрахуванні голосів.

Розширення владних функцій та повноважень президента, в основному, є головним результатом конституційного референдуму, якого так активно прагнули провести ПСР на чолі з Ердоганом. Самі конституційні зміни вступили в дію з 2019 року, після обрання Ердогана знову президентом⁶².

По-перше, посада президента стала єдиною найвищою посадою, що очолює вертикаль виконавчої влади країни: посаду прем'єр-міністра скасували. Відповідно до указів та розпоряджень президента вирішуються питання щодо створення, реформування міністерств за усіма характеристиками. Голова держави видає укази, які набирають чинності без попереднього схвалення Великих Національних Зборів Туреччини. Кількість членів Вищої колегії суддів та прокурорів збільшиться до 22 (раніше було лише 7 членів).

Президент одноосібно обиратиме склад 2/3 федеральних суддів, зокрема призначить 12 з 15 суддів Конституційного Суду. Президент має повне конституційно закріплене право призначати 1 або кількох віцепрезидентів. Президент є верховним головнокомандувачем збройних сил (в попередній версії конституції президент виконував обов'язки головнокомандувача армії від імені ВНЗТ). Відповідно до конституційних змін, голова держави формує бюджет країни та має право оголошувати про надзвичайний стан, також знімається умова неможливості одночасного перебування як на пості президента країни, так і лідера політичної партії, об'єднання.

По-друге, відповідно до поправок, парламент втрачає прямий контроль щодо діяльності уряду. Обов'язковість подання звітів міністрами в парламенті скасовано, а депутати звертаються до уряду тільки у формі письмових запитів. Процедура відставки президента відбувається шляхом створення спеціальної комісії з розслідування дій президента, а 50 % депутатів ВНЗТ повинні за це проголосувати. Далі вже сама пропозиція про передачу цього питання на

---

⁶² Esen B. Why did Turkish democracy collapse? A political economy account of AKP's authoritarianism. 2017. URL: https://www.academia.edu/74478273/Why_did_Turkish_democracy_collapse_A_political_economy_account_of_AKP_s_authoritarianism (date of access: 09.05.2023).

розгляд до Верховного суду буде прийматися за підтримки 2/3 народних обранців.

По-третє, зміни до конституції передбачили зниження вікового цензу для охочих бути обраними до парламенту до 18 років (минула версія конституції передбачала ценз у 25 років). Число депутатів парламенту збільшилось до 600 (було 550). Кандидати, які раніше були залучені до збройних силах, не мають права бути обраними до представницьких інститутів влади. Парламентські та президентські вибори проводяться раз у 5 років в один і той же день, а сам термін повноважень парламенту складає 5 років (було 4 роки). Аби кандидат висунувся на посаду президента держави, необхідно зібрати 100 тисяч підписів виборців та заручитися підтримкою однієї з політичних партій, що подужала п'ятивідсотковий бар'єр на парламентських виборах.

Реакція світових лідерів була неоднорідною, проте значна частина висловлюється про те, що не було створено рівних і справедливих умов для проведення референдуму, а прийняті конституційні зміни встановлять у Туреччині президентський авторитарний режим, і найголовніше, референдум не відповідав стандартам Ради Європи та демократизації тощо.

2.5. Опозиційні настрої та боротьба з політичною опозицією Президента Турецької Республіки Реджепа Тайїпа Ердогана

Починаючи з 2014 року, першої президентської каденції Реджепа Тайїпа Ердогана, уряд президента переслідував людей, що мають відмінні політичні погляди: членів парламенту, мерів муніципалітетів, журналістів, зокрема курдів та тих осіб, які підтримують їх боротьбу за власну незалежність.

Найбільша хвиля політичних репресій опозиціонерів, що була організована Ердоганом та керівною ПСР, відбулася у 2016 році⁶³. У травні національний уряд позбавив парламентської недоторканності 148 народних обранців, 53 з яких є представниками Народно-демократичної партії (НДП)

---

⁶³Turam B. Split city versus divided state in Turkey: contrasting patterns of political opposition to AKP's authoritarianism. *Contemporary islam*. 2017. Vol. 11, no. 2. P. 185–199. URL: <https://doi.org/10.1007/s11562-017-0379-5> (date of access: 10.11.2023).

(тур. Halkların Demokratik Partisi, курд. Partiya Demokratîk a Gelan, HDP), і їх теж звинуватили в «тероризмі».

У липні 2016 року відбулася спроба військового перевороту проти Реджепа Тайіпа Ердогана. Внаслідок цього Ердоган оголосив надзвичайний стан, це дозволило йому звільнити чиновників без жодного розслідування та утримувати «політичних злочинців» під вартою протягом 30 днів. Відповідно до цього положення тисячі військовослужбовців, чиновників, поліціантів, вчителів, суддів та прокурорів було звільнено з роботи або поміщено за ґрати через підтримку державного перевороту.

Далі в листопаді 2016 року 9 членів Вищих Національних Зборів Туреччини, зокрема лідери НДП Селахаттін Демірташ та Фіген Юксекдаг, були заарештовані урядом. Демірташ, котрий був кандидатом на посаду президента, зайнявши третє місце на виборах у 2014 і 2018 роках, теж був до 5 років ув'язнений з причини його публічних виступів.

У серпні 2019 року рішенням турецького уряду було відправлено у відставку мерів Діярбакира, Вана та Мардіна, населення яких переважно складається з курдів, і було затримано більше як 400 людей, що якимось пов'язані з опозиційним політичним рухом. Так, голів Діярбакира, Вана та Мардіна, які є представниками опозиційної Народно-демократичної партії, Міністерство внутрішніх справ Туреччини звинуватило у прихильності та підтримці Робітничої Партії Курдистану (РПК), котру турецький уряд вважає терористичною організацією. Звільнення мерів стало можливим лише після того, як Партія Справедливості та Розвитку втратила контроль над п'ятьма найбільшими містами на муніципальних виборах 2019 року⁶⁴.

Особливо варто зазначити, що завдяки звільненим мерам стало відомо про реальні докази випадків корупції та заборгованості місцевим бюджетам політиками, яких призначив національний уряд Ердогана. До речі, мер

---

⁶⁴Esen B., Gumuscu S. Killing competitive authoritarianism softly: The 2019 local elections in Turkey. 2019. South European Society and Politics. URL: http://repository.bilkent.edu.tr/bitstream/11693/53348/1/Killing_Compertive_Authoritarianism_Softly_The_2019_Local_Elections_in_Turkey.pdf (date of access: 09.05.2023).

Стамбула Екрем Імамоглу, член Республіканської народної партії, теж був звинувачений за підтримку звільнених мерів та висловлення своєї позиції.

Ердоган, як президент країни з авторитарним режимом, застосовує тактику змагального авторитаризму та маніпулює виборчим процесом, зокрема пропагує ісламістський популізм, політичні репресії та сек'юритизацію опозиційного руху⁶⁵.

На сьогодні «Народна коаліція», так названий турецький опозиційний рух, складається з 6 політичних партій:

- Республіканська Народна Партія (Cumhuriyet Halk Partisi, CHP), створена ще Мустафою Кемалем Ататюрком, відома як кемалістська партія;
- Партія щастя (Saadet Partisi, SP), є ісламістською партією;
- «Хороша партія» (İYİ Parti), відома як права націоналістична;
- Демократична партія (Demokrat Parti), належить до центристських партій;
- Партія майбутнього (Geleceğin Partisi);
- Партія демократії та прогресу (Demokrasi ve Atılım Partisi, DEVA).

Готовність таких різноманітних політичних структур об'єднатися заради спільної мети у політичній боротьбі проти Ердогана – показник того, наскільки сильно електорат чекає на зміни в Туреччині.

Очолює опозицію Кемаль Киличдароглу – лідер Республіканської Народної Партії – який був кандидатом у президенти Туреччини 2023 року. Наразі у парламент Туреччини увійшло 175 представників опозиційних сил із 600 депутатів, одна з партій опозиційного блоку не увійшла зовсім до ВНЗТ.

За умови перемоги на президентських виборах Кемаля Киличдароглу мери Стамбулу та Анкари Імамоглу та Яваш мали б отримати посади віцепрезидентів, але так не сталося. Опозиційний рух «Стіл шести» опублікував 250-сторінкову ініціативу, в якій висувались конкретні ідеї щодо зміни політичної системи в державі. Суть майбутніх змін включала боротьбу за права

---

⁶⁵ Carothers C. The Surprising Instability of Competitive Authoritarianism. Johns Hopkins University Press, Journal of Democracy. 2018. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-surprising-instability-of-competitive-authoritarianism/> (date of access: 09.12.2023).

та громадянські свободи, свободу ЗМІ, позбавлення корупції та клієнтизму, побудова зовнішньополітичної стратегії на Захід, економічні реформи, набуття членства в ЄС і нарешті повернення до парламентської конституції. Проте допоки опозиція не докладе всіх зусиль заради завоювання прихильності турецького електорату, вона не має реальної можливості виграти наступні вибори.

2.6. Курдське питання в політиці Президента Турецької Республіки Реджепа Тайїпа Ердогана

Турецько-курдський конфлікт, що триває між урядом Туреччини та озброєними структурними підрозділами «Робочої Партії Курдистану» з 1984 року і по сьогодні, демонструє боротьбу за створення курдської автономної республіки у складі Турецької Республіки. Так, зараз в Туреччині проживають близько 15 мільйонів курдів, які складають приблизно 20% всього населення.

З 2014 року політика Ердогана була спрямована на покращення відносин з національними меншинами, особливо з курдами. Президент проводив публічні зустрічі з місцевими політичними курдськими лідерами, зокрема сприяв мирним домовленостям між Туреччиною й «Робітничою Партією Курдистану», проте перемир'я було недовгим (2013–2015). Наступні політичні ініціативи Ердогана показали, що він повернувся до своїх попередників щодо ставлення до курдів. Таким чином, збільшується військова присутність у південно-східних областях Туреччини, члени курдської партії й курди-журналісти звинувачені в «тероризмі» та перебувають вимушено в тюрмах⁶⁶.

Відкрито підтримувати «Робітничу Партію Курдистану» в Туреччині вважається протиправним та незаконним, тому що це політичне угруповання визнане турецьким урядом, а згодом й США, Канадою, Україною та іншими європейськими країнами терористичною організацією. Політики, активісти чи журналісти, що підтримували права курдів на незалежність та схвалювали діяльність «Робітничої Партії Курдистану», були звільнені з посад та ув'язнені.

---

⁶⁶ Kökce H. AK parti ve kürtler. Kopernik Kitap, 2017. 226 p.

Такі арешти демонструють агресію турецького президента та керівної партії стосовно курдів, та можуть вважатися нічим іншим, як політичним переслідуванням інакодумців.

Прокурдська «Демократична партія народів» (Halkların Demokratik Partisi, HDP) займає третє місце в Вищих Національних Зборах Турецької Республіки, проте не є частиною опозиційного блоку, але її члени теж страждають від політичних переслідувань. Ця політична сила лівого спрямування виборює права етнічних меншин Туреччини, в тому числі курдів. Наразі «Демократична партія народів» є забороненою за начебто підтримку тероризму та позбавлена державного фінансування. Партія не приймає звинувачення та вважає їх політично мотивованими.

Декілька представників від «Демократичної партії народів» знаходяться у в'язницях у підозрі в терористичній діяльності. Згадане в попередньому підрозділі ув'язнення Селахаттіна Демірташа у 2016 році демонструє, що політика Ердогана стосовно курдів є несправедливою та політично націленою на їх утиск. Ця прокурдська партія майже знаходиться в режимі ліквідації, тому що Генеральна прокуратура винесла обвинувачення щодо «сепаратистської діяльності» «Демократичної партії народів» та звинуватила її у зв'язках з «Робочою Партією Курдистану».

На сьогодні курдське питання – це одне з головних питань, що має бути вирішено задля подальшої євроінтеграції Турецької Республіки. Умовою Європейського Союзу є більша регіоналізація та автономізація курдів, і дотримання їхніх прав та свобод згідно з європейськими стандартами.

2.7. Зовнішня політика та неоосманізм Президента Турецької Республіки Реджепа Тайїпа Ердогана

До характерних рис сучасної зовнішньої політики Турецької Республіки відносять позиціонування держави як потужного глобального політичного актора; активна діяльність щодо забезпечення безпеки в регіоні; розбудова економічної, інвестиційної та військової сфери; послаблення процесу

політизації міжнародних відносин тощо. Проте велика амбіційність на міжнародній арені ще не означає, що Туреччина справді може здійснювати контроль над більшістю та бути повноцінним регіональним лідером.

Великий вплив на формування та практичну реалізацію зовнішньої політики Туреччини має концепція «Стратегічної глибини» (Stratejik derinlik), ідеологом та натхненником якої є відомий політик, дипломат, політолог Ахмет Давутоглу⁶⁷. Характерною ознакою його ключової концепції «Нуль проблем із сусідами» є підкреслення неоосманізму як стратегії перетворення Туреччини у світового лідера.

Так, ґрунтуючись на неймовірно унікальному геополітичному розташуванні Турецької Республіки, попередник Ердогана, Ахмет Давутоглу окреслив нове бачення політичного розвитку країни – відхід від Заходу та активний розвиток міждержавних відносин з країнами, що розташовувались на просторах колишньої Османської імперії та в Близькосхідному регіоні.

Туреччина є центром трьох важливих геополітичних площин:

- 1) Балкани, Чорноморський басейн та Кавказ;
- 2) Центральна Азія, Близький Схід та Східне Середземномор'я;
- 3) Перська затока та Північна Африка.

ТР демонструє власні «неоосманські» погляди в багатополюсному світі, зумовлюючи це виходом держави до Середземного, Чорного та Каспійського морів, Босфору і Перської затоки.

Після приходу до влади Партії Справедливості та Розвитку та початку президентства Ердогана зовнішня політика продовжувала бути багатовекторною, проте бажання неформально поєднати неоосманізм, пантюркізм та ісламізм призвела до відмови від політичного курсу «нуль проблем із сусідами». Зовнішня політика сучасної Туреччини націлена на

---

⁶⁷Davutoglu A. Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007 Insight Turkey. 2008. P. 77–97.

розвиток міжнародних відносин з тими країнами світу, де Ердоган та ПСР переслідують власні політичні, економічні, військові, безпекові інтереси⁶⁸.

Неоосманізм – це зовнішньополітична ідеологія, в основі якої є прагнення наростити політичний вплив Туреччини в тих країнах, які раніше були в складі Османської імперії⁶⁹. Таким чином Ердоган, як авторитарний лідер, що прагне акумулювати усю владу та контроль у своїх руках, проводить зовнішньополітичний курс на створення «зон впливу» на Балканах, Близькому Сході, Кавказі та Центральній Азії тощо. Як одна з головних країн регіону Близького Сходу, Туреччина прагне забезпечити стабільність, безпеку і добробут і серед арабських країн.

З метою забезпечення підтримки стабільності й миру Туреччина розв'язує проблеми щодо регіональних викликів на довгострокову перспективу. Насамперед режим Ердогана прагне підвищити політичну, економічну і культурну співпрацю з арабськими країнами. При цьому позиціонуючи Туреччину, як спадкоємицю Османської імперії, що поєднує не лише європейський, азійський та близькосхідний аспекти своєї ідентичності, президент та уряд знову підкреслюють думку, що Туреччина є тим самим центром влади, що не залежить від Заходу.

Аналізуючи відносини Туреччини і ЄС, варто сказати, що попри те, що ТР офіційно не є членом Європейського Союзу, вона є одним з ключових партнерів ЄС. Також Туреччина межує своїм кордоном з двома державами-членами ЄС: Болгарією та Грецією.

Туреччина була претендентом на членство в ЄС з 1987 року, але з 2016 шлях ТР до членства в ЄС призупинився. Головними причинами, чому так сталося, є порушення владою ТР прав людини та відсутність верховенства права в державі, зокрема режим Ердогана порушує Копенгагенські критерії права на вступ до ЄС. Шлях до євроінтеграції Турецької Республіки є

---

⁶⁸Oguzlu T. The «Arab Spring» and the Rise of the 2.0 Version of Turkey's «zero problems with neighbors» Policy. SAM Papers. Center for Strategic Research, Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs. 2012. No. 1. P. 1–22.

⁶⁹Mehmet Ö. The Ottoman legacy and neo-ottomanism. Insight Turkey. 2020. P. 253–260. URL: <https://doi.org/10.25253/99.2020224.14> (date of access: 10.11.2023).

непростим, тому що риторика президента країни навпаки робить цей шлях ще довшим та більш заплутаним. Ердоган порівняв Європу з «нацистами» та висловився, що надасть біженцям шлях до Європи через Туреччину; після конституційного референдуму Ердоган заявив, що розгляне пропозицію можливості повернення смертної кари в країні⁷⁰. Такі висловлювання є неприпустимими, якщо країна прагне стати членом організації, яка є осередком саме демократичних цінностей та реформ. У 2017 р. лідер Туреччини оголосив, що в Туреччині більше немає потреби бути членом ЄС. Тож, Туреччина все більше віддаляється від можливого вступу до Європейського Союзу.

Щодо зовнішньої політики Туреччини відносно США, варто наголосити, що турецько-американські відносини теж знаменуються складнощами. По-перше, США не депортувала теолога, ідейного провідника руху «Хізмет» Фетхуллага Гюлена, якого режим Ердогана вважає винним в організації державного перевороту 2016 року. Гюлен з 1999 року емігрував з Туреччини до США, а вже в 2000 році в Туреччині відкрили кримінальну справу проти Гюлена, проте у 2008 році справу розформували та закрили через відсутність складу злочину. Тому через Гюлена турецько-американські відносини тривалий час були напруженими. Далі їх відносини погіршились, тому що проурядові турецькі ЗМІ публікували новини зі звинуваченнями США та НАТО в допомозі тій групі, що організувала військовий переворот проти режиму Ердогана. Також негативно на турецько-американські відносини вплинув арешт працівника американського посольства в Турецькій Республіці і як наслідок заборона видачі віз; введення турецьких збройних сил в місто Ідліб, що на північному заході Сирії; розправа з курдськими та вірменськими активістами охоронцями президента Ердогана.

Значною кризою турецько-американських відносин стала резолюція США від 29 жовтня 2019 року (прийнята, до речі, символічно в День проголошення Турецької Республіки) про визнання геноциду вірмен. Реджеп

---

⁷⁰I will describe Europe as Nazis as long as they call me a dictator: Erdoğan. Hurriyet daily news. 2017. URL: <https://www.hurriyetdailynews.com/i-will-describe-europe-as-nazis-as-long-as-they-call-me-a-dictator-erdogan-111194> (date of access: 10.11.2023).

Тайїп Ердоган у відповідь проголосив, що парламент Туреччини – ВНЗТ – теж прийме резолюцію про геноцид індіанців, що є корінним населенням Америки.

Серед зовнішньої політики Туреччини, нумо проаналізуємо міждержавні відносини ТР і Ірану, країни-сусіда та головного суперника за регіональне лідерство в регіоні БС. Через відсутність сильного ісламського регіонального лідера загострюється суперництво між двома країнами.

В зовнішній політиці Ірану прослідковуються дві довготермінові цілі:

1. Прагнення регіональної гегемонії серед країн Близького Сходу;
2. Поширення ісламу шіїтського напрямку.

Суперництво між Турецькою Республікою та Іраном в арабському світі ми можемо розглядати в контексті не лише політичного, а й релігійного протистояння між прихильниками поміркованості (сунітське спрямування) й екстремізму (шіїтське спрямування). Одна з головних відмінностей між ідеологіями – це значення імамів в релігії. Для шіїтів імами – це духовні авторитети, посередники між Аллахом та мусульманами, Божий представник на Землі. Мусульмани-суніти вважають імама лідером мусульманської спільноти.

В шіїтському ісламі важливим є поняття джихаду, що зазвичай розуміється, як боротьба за захист та поширення ісламу, зокрема збройним та насильницьким шляхом. Більшість мусульман шіїтського спрямування проживає в Іраку, Сирії, Лівані та Бахреїні, створюючи «шіїтський півмісяць» за формою.

Політичний режим Туреччини просуває іслам саме сунітського спрямування, тому навіть зближуючись з Ісламською Республікою Іран, Ердоган демонструє свої лідерські амбіції та прагнення до верховенства. Таким чином зовнішня політика Ердогана кидає виклик ліберальному світовому порядку, що керується демократичним Заходом.

Зовнішня політика Ердогана відносно країн Центральної та Середньої Азії полягає знову ж таки у просуванні власних національних інтересів, зокрема проєкт створення «Великого Турана» – міждержавної спільноти тюркомовних країн, але цей проєкт не зазнав успіху. На Південному Кавказі Туреччина

розвиває міждержавні зносини із Грузією та Азербайджаном. Анкара налагоджує міждержавні відносини також і з Китаєм, Індією, Саудівською Аравією, країнами Центральної Азії й країнами Латинської Америки.

Отже, політичне керівництво Туреччини бачить своє майбутнє з країнами Близького Сходу, Кавказу та Центральної Азії, а подальший розвиток міждержавних відносин між країнами полягає в розвитку соціальної, економічної та культурної взаємодії. Відносини Туреччини з ЄС та США є напруженими та переживають труднощі.

З початком третьої президентської каденції Ердогана не очікується значних змін стосовно питань зовнішньої політики Туреччини. Туреччина й надалі балансуватиме між Заходом і Сходом, бо національні інтереси – найважливіше в турецькій політиці.

РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ПЕРІОД ПРЕЗИДЕНТСТВА РЕДЖЕПА ТАЙІПА ЕРДОГАНА

3.1. Аналіз політичного режиму Турецької Республіки з 2014 по 2018 рр.

Проаналізувавши особливості функціонування політичної системи Турецької Республіки з 2014 по 2018 рік, взаємодії формальних та неформальних інститутів і політичних гравців, можемо встановити, наскільки режим Реджепа Тайіпа Ердогана є конкурентним, гегемоністським чи закритим авторитаризмом; та обґрунтувати напрямок зміни політичного режиму Туреччини в період першої каденції Ердогана.

В теоретичній частині нашої роботи ми дали визначення 4 типам гібридних режимів. В контексті Туреччини, зокрема спираючись на критерії змагального авторитаризму, можемо перевірити чи знаходять вони своє відображення в турецькому політичному режиму 2014 – 2018 років.

По-перше, повноваження президента та уряду не обмежуються «опікунськими» інституціями. Так, референдум 2010 року обмежив повноваження військових структур Туреччини: більше не мають можливості сильного впливу на політичне та громадське життя. Якщо раніше армія могла напряму вплинути на політичні рішення керівництва, то наразі вся влада зосереджена в руках Президента Турецької Республіки та Уряду Туреччини.

«В Туреччині немає посади прем'єр-міністра, є лише віцепрем'єр-міністри, що підпорядковуються безпосередньо Ердогану. Управління у справах релігій Туреччини контролює всіх імамів, це державні службовці. Імами – це турецькі бюрократи. У 2016 році був заклик з мечетей підтримати легітимну владу – Ердогана. Жорстка вертикаль влади. Консолідована й централізована президентська влада. Сильне громадянське суспільство. Це все описує Туреччину за Ердогана.», – так коментує політичний режим Ердогана

Євгенія Габер⁷¹. Зазначений коментар є важливим доказом того, що інститути діють лише формально, а реальна влада – в лідера держави.

По-друге, справедливі вільні вибори та політична конкуренція присутні, але життєздатність цих явищ не висока. До прикладу, після обрання президентом Ердогана вперше у 2015 році, лідер ПСР згідно з конституцією мав би мати нейтральний статус, але всупереч конституції президент проводив агітаційні мітинги на користь Партії Справедливості та Розвитку, мобілізував держслужбовців на підтримку керівної партії, обмежив доступ опозиції до ЗМІ. Тобто, це значить, що використання адміністративного ресурсу Ердоганом під час першої президентської каденції дуже високе, це зловживання посадовими обов'язками, що характерне для авторитаризму.

Політика Ердогана включає політичну гру, в якій бере участь лише один політичний актор – він сам. Як наслідок, це призвело до ослаблення підтримки президента всередині партії. Протягом більшості політичних виступів та публічних промов, зокрема на партійних з'їздах, Ердоган зазвичай виступає сам. Ердоган з початку свого першого президентського терміну продовжує грати на страхах турецького суспільства, особливо того, що дотримується правоконсервативних поглядів та релігії.

По-третє, порушення громадянських свобод є теж одним з ключових індикаторів змагального авторитаризму. Внаслідок спроби державного перевороту у липні 2016 року багато військовослужбовців, державних службовців, журналістів, вчителів, науковців, поліцейських, суддів було арештовано за «терористичну діяльність» й визнано «ворогами держави». Саме теолога Фетхулли Гюлена влада на чолі з Ердоганом звинувачує в організації цього перевороту, через що вчений вимушений покинути Батьківщину.

З початку першої президентської каденції Ердоган складав образ непереможного лідера. Науковець Сонер Чагаптай підтверджує, що в період, коли Ердоган прийшов до влади, Туреччина вперше стала державою, де в

---

⁷¹Габер Є. В. «Арабська весна» на Близькому Сході: вибір моделі суспільної трансформації. Суспільно-політичні трансформації в країнах Сходу на сучасному етапі. Київ: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2012. С. 11–30.

суспільстві переважав середній клас, а здійснений економічний прорив допоміг керівній Партії Справедливості та Розвитку не раз перемагати у загальнонаціональних виборах⁷². Політичний режим Туреччини зберігав проєвропейський вектор, проте в 2016 році Ердоган перейшов до політики жорсткої сили й просування близькосхідних інтересів.

По-четверте, було закрито 131 турецьке ЗМІ. Це наступний фактор, що стосується змагального авторитаризму, нерівний доступ опозиційних сил до ЗМІ, інших ресурсів та закону. Як зазначила пані Габер: «Туреччина – країна №1 за кількістю ув'язнених журналістів»⁷³. Дослідження індексу свободи у світі, свободи в мережі Інтернет, свободи преси за 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 роки це підтверджують. Індекс неурядової американської організації «Freedom House» «Свобода у світі» показує динаміку статусу Туреччини від «частково вільної» до «невільної» одразу після першого року Ердогана на посту президента держави. Рейтинг Туреччини відповідно індексу «Свобода в мережі» за ці роки теж змінюється в сторону статусу «невільної» країни. І напри кінець індекс «Свободи преси» демонструє нам, що з «проблематичного» Туреччина переходить в «складний» статус, тобто рівень свободи діяльності засобів масової інформації знижується, а контроль з боку Уряду – росте.

Ердогану вдалося зберегти та акумулювати владу, навіть не зважаючи на війни поблизу турецьких кордонів, особливо з Сирією тощо. Президенту Ердогану властивий імідж «нового турецького султана», тому що в його руках є повний контроль над судовою системою, ЗМІ, правоохоронними інститутами та іншими громадськими інститутами.

До того ж проведення конституційного референдуму 2017 року підкреслює керівну роль президента в країні: Туреччина відповідно до нових правок конституції стала президентською республікою. «Туреччина – президентська республіка згідно з конституцією. Франція, США, росія – теж президентські республіки. Але вони зовсім різні. Туреччина –

---

⁷² Cagaptay S. Erdogan's empire: Turkey and the politics of the Middle East. 2021. 392 p.

⁷³ Габер Є. Коли третій не зайвий, або Про що мовчать перекладачі. Дзеркало тижня. 2018. 18–22 серп. С. 3.

суперпрезидентська республіка.», – так окреслила форму правління Туреччини дослідниця Габер⁷⁴.

Таким чином, на підставі вище проаналізованих факторів, політичний режим Турецької Республіки за першої каденції Реджепа Тайіпа Ердогана (2014–2018 рр.) ми визначаємо як змагальний авторитаризм. Змагальний авторитаризм в Туреччині – це особливий політичний режим, власне, і не авторитаризм, і не демократія. Такий режим включає присутність демократичних інститутів (вільні вибори, обмежений плюралізм, ЗМІ, легітимність, опозиція), які працюють, проте ці демократичні інститути є формальними⁷⁵.

Авторитаризм не зумовлюється тотальним політичним контролем за всіма сферами життя громадян, проте забезпечуючи цей контроль будь-яким іншим шляхом, зокрема прямим насильством. Авторитарний режим Ердогана теж не втручається в ті галузі, що не стосуються безпосередньо політики в Туреччині. Отже, політичний режим протягом першої каденції Ердогана вже ознаменувався наявністю сильної виконавчої влади в руках президента, наявністю впливу на законодавчу, судову гілки. Усталеною практикою режиму Ердогана є прийняття політичних рішень, що засновані на волі вищого керівництва, а не ухвалення їх відповідно до чинної правової бази.

Змагальному авторитаризму в Туреччині характерно відчуження громадськості від влади. Також режиму присутні зменшення реальної ролі демократичних інститутів, зокрема принципів виборності державних органів та посадових осіб, прозорості та чесності їх діяльності, підзвітності та підконтрольності цих інститутів громадянському суспільству Туреччини.

Політичний режим Туреччини з 2014 по 2018 рр. знаменується концентрацією та централізацією влади в руках президента та Партії Справедливості та Розвитку, рішення яких виконуються беззаперечно.

---

⁷⁴ Там само. С.3

⁷⁵ Esen B., Gumuscu S. Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*. 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/295395636_Rising_competitive_authoritarianism_in_Turkey (date of access: 09.05.2023).

3.2. Аналіз політичного режиму Турецької Республіки з 2018 по 2023 рр.

Реджеп Тайїп Ердоган був вдруге обраний президентом за новою виборчою системою у 2018 році, отримавши широкі повноваження, внаслідок прийнятих змін на референдумі 2017 року. ПСР та її союзники з Партії Націоналістичного Руху підтримували політичний режим Ердогана, створюючи підґрунтя для розвитку авторитаризму в країні.

Продовжуючи перевіряти відповідність теорій змагального авторитаризму з авторитаризмом Туреччини в період правління Ердогана, пропонуємо розглянути, чи змінився політичний режим в країні, а разом з цим і рівень свободи преси, рівень громадянських прав та свобод, можливість проведення вільних та конкурентних виборів тощо.

Почнемо з того, що березень 2018 року ознаменувався значною кількістю політичних репресій, масових переслідувань та ув'язнень. Звіт від Управління Верховного Комісара ООН з прав людини яскраво демонструє, що багаторазове продовження Ердоганом надзвичайного стану в ТР призвело до значних порушень громадянських прав сотень тисяч людей. Більше ніж 150 тисяч осіб було арештовано в процесі 18-місячного надзвичайного положення, а 152 тисячі держслужбовців було звільнено з їх робочих місць.

За роки другої президентської каденції Реджеп Тайїп Ердоган більш різко спрямовував політику Турецької Республіки в бік ісламського вектора. Це означає, що внаслідок політичних рішень президента, іслам використовувався, як консолідаційний чинник серед консервативного турецького населення. Так, скасувавши заборону на носіння верхнього традиційно-релігійного жіночого головного убору – хіджабу – а також реорганізувавши з візантійського собору-музею Айя-Софії – мечеть, Ердоган застосовує «політичний ісламізм». Також президент неодноразово негативно висловлювався проти фемінізму, гендерної рівності, прайд-парадів та пропонував карати за подружню невірність шляхом прийняття нової законодавчої ініціативи в кримінальному кодексі ТР.

Через ці та інші політичні погляди Європейський Союз неодноразово застерігав Ердогана стосовно порушення принципів демократії. А найбільша

відмінність між демократією і змагальним авторитаризмом полягає в наступному: змагальний авторитаризм порушує хоча б один із ключових елементів демократії (вільні та справедливі вибори, розгалужений захист людських свобод, розвиток опозиційних структур, свобода преси та віросповідання, чесні правила гри).

Протягом 2018–2023 рр. президент почав активно втручатися в кредитну політику Центрального банку Туреччини. Переломною фазою монетарної політики Ердогана став 2019 рік, тому що в цей час загострилась економічна криза, знизився рівень життя населення, і як наслідок – відбулося зниження популярності Ердогана. Цього ж року Ердоган звільнив очільника ЦБТ, а це спричинило логічне занепокоєння інвесторів, які побачили, що на монетарну політику Туреччини безпосередньо має вплив президент. Повноваження президента є дуже широким: Ердоган втручається в політичне, економічне, релігійне життя країни.

У більшості країн Заходу, де високий рівень демократії, Центральний банк є незалежною від уряду одиницею, політика якої здатна на власний розсуд ставити ставки та контролювати явище інфляції. Центральний банк Туреччини теж раніше проводив відносно незалежну діяльність, проте у березні 2021 року Ердоган знову втрутився та звільнив очільника ЦБТ Наджі Ахбала. Задля приборкання високої інфляції й девальвації ліри, забезпечення стабільності національної валюти уряд використав валютні резерви. Восени 2022 року президент Туреччини неодноразово просив позики в «дружніх державах» Близького Сходу та Азії, зокрема країн з різноманітними авторитарними режимами (Китай, Катар, Саудівська Аравія).

Легітимність влади створюється внаслідок прихильності громадян до певного політичного режиму. Попри економічні негаразди, влада Ердогана вважається легітимною, бо турецьке громадянське суспільство визнає авторитет президента, уряду та державно-правових інститутів. Беручи до уваги спробу державного перевороту у 2016 році за першої президентської каденції, влада Ердогана не завжди мала високий рівень легітимності. Чим нижче рівень

легітимності в країні, тим частіше керівництво держави застосовуватиме силові методи та примус. Коли Мустафа Кемаль Ататюрк заснував нову, модерну, світську Турецьку Республіку на руїнах колишньої Османської імперії, саме збройні сили (армія) утворили фундамент побудови нової Туреччини, стали запорукою її вестернізації та секуляризації.

Що ж стосується Ердогана, то легітимність його режиму складається з:

- легітимізації політичної системи і державних інститутів згідно з традиціями державотворення та вимог турецького суспільства;
- харизматичного лідерства політичного лідера Ердогана;
- дотримання демократичних норм та процедур формування органів влади;
- функціонування неформальних інститутів, які інколи перевищують значущість формальних правил та норм.
- здатності відповідати викликам політичного життя: підлаштовувати законодавство та систему державного управління до реальності;
- здійснення державної політики, підтримки законності та політичної стабільності в ТР.

Також одним із ключових джерел легітимації політичної влади вважаються вибори та виборчий процес, але владні органи, що були сформовані шляхом виборів, не завжди можуть бути законними, легітимними. Так, політичний лідер може набути рис харизматичної особистості, а реальний стан речей нівелюється⁷⁶. Особливо актуальним це явище є для Туреччини, тому що справді рівень чинних інститутів громадянського суспільства є невисоким, а вся вертикаль влади – у Ердогана. Під час виборчого процесу застосування політтехнологій спрямоване радше на психологічні маніпуляції населенням заради власних інтересів, аніж на ідейну боротьбу.

Протягом 2018–2023 рр. легітимність влади Ердогана серед сучасного турецького суспільства продовжує залежати від східних традицій, звичаїв, впливу ісламу, імперського історичного минулого, психології та менталітету

---

⁷⁶ Bayhan F. Recep Tayyip Erdoğan'ın liderlik şifreleri. Taksim, İstanbul: Pegasus yayımları, 2007. 168 p.

турків. Серед країн Заходу поняття легітимності влади навпаки більше зосереджується на діяльності держави заради демократизації країни, прав та свобод людини, соціальної справедливості та розвитку, матеріального та духовного добробуту країни, успішної зовнішньополітичної діяльності.

Вміле поєднання Ердоганом авторитарних і демократичних рис Заходу у своєму режимі, акумульованої та персоніфікованої державної влади та довіри турецького суспільства може стати запорукою майбутньої успішної модернізації та реформування суспільства, як цього бажав засновник Турецької Республіки – Ататюрк.

Увага, що приділяється ролі Заходу та здатності режиму здійснювати контроль над політичним процесом, але не надається іншим значущим чинникам, особливо здатність політичної опозиції скласти альтернативу чинній владі, є одним з головних факторів виняткової стійкості/стабільності авторитаризму.

3.3. Аналіз виборчої програми Реджепа Тайїпа Ердогана на президентських та парламентських виборах 2023 року в Турецькій Республіці

Ми розглянули результати президентських та парламентських виборів у травні 2023 року у Турецькій Республіці та проаналізували їх вплив на політичну систему держави.

Так, результати президентських та парламентських виборів у Туреччині показали наявність значного розшарування між турецькими громадянами відносно бачення майбутнього країни. Реджеп Тайїп Ердоган хоч і здобув перемогу на президентських виборах втретє, проте п'ятивідсоткова різниця з опонентом Кемалем Киличдароглу підтверджує, що в Туреччині існує досить високий рівень незадоволення політикою ПСР та Ердогана, тому у виборців є запит на зміни в країні. Напрочуд цікаво, що стійка вертикаль влади все ще

зберігається на чолі з правоцентристською партією ПСР націоналістичного характеру (з ісламістськими коріннями)⁷⁷.

Почнемо з аналізу президентських виборів. Друга президентська каденція Ердогана знаменувалася переходом держави з парламентської та президентську форму правління завдяки проведеному конституційному референдуму у 2017 році. Він має необмежені повноваження призначати вищих державних службовців, міністрів, судів та прокурорів, працівників фіскальної служби тощо. Тобто президентські вибори в Туреччині визначають, хто матиме змогу одноосібно приймати важливі політичні рішення.

Президента Туреччини обирають шляхом прямого голосування за двотуровою системою, зокрема кандидат має здобути понад 50 % голосів виборців, аби бути обраним. За умови, коли ніхто з кандидатів не отримує 51 % голосів виборців, кандидати виходять у другий тур. Той, хто набере понад 50 % голосів – перемагає.

У першому турі кандидатами на посаду президента було чотири політики:

- чинний президент Турецької Республіки Реджеп Тайїп Ердоган;
- кандидат від опозиційного союзу «Національний альянс» і голова «Республіканської Народної Партії», започаткованої Мустафою Кемалем Ататюрком, Кемаль Киличдароглу;
- колишній член парламенту від Партії Націоналістичного Руху (Milliyetçi Hareket Partisi, МНР), самовисуванець за підтримки Ancestral Alliance, Сінан Оган;
- лідер Партії Батьківщина, кандидат у президенти 2018 року, Мухаррем Індже.

Виборча кампанія Ердогана була доволі напруженою та містила низку ініціатив в галузі соціальної та економічної політики, як-от:

---

⁷⁷ Demirel T. Adalet Partisi: ideoloji ve politika. İstanbul : İletişim Yayınları, 2004. 376 p.

- підвищення рівня мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму;
- створення шести мільйонів нових робочих місць;
- розвиток туризму та інвестиційної привабливості;
- імплементація законопроекту щодо дострокового виходу громадян на пенсію;
- зростання державних проєктів у сфері будівництва (особливо в регіонах, постраждалих від землетрусів у лютому 2023 року).

Серйозним фактором для консолідації підтримки електорату Ердогана є релігія – президента підтримують дуже багато консервативних мусульманських громадян, особливо в Центрально-Анатолійському регіоні.

Щодо обіцянок стосовно зовнішньої політики Ердоган пропонував продовжувати розвиток багатовекторних відносин, особливо це видно у відносинах з країнами Близького Сходу та Центральної Азії тощо. Де-факто зовнішня політика Ердогана включає заморожування процесу вступу до Європейського Союзу та політичні ускладнення всередині НАТО, оскільки турецький уряд на чолі з Ердоганом закуповує у росії ЗРК С-400, спільно будує АЕС, купує газо- та нафтопродукти. Проте Ердоган стійко підтримує територіальну цілісність України та Українського Криму і демонструє Анкару, як медіатора в російсько-українських перемовинах, зокрема перемовинах стосовно зернової угоди, звільненню воїнів Азову тощо.

Пропонуємо звернути увагу, що значна частина турецького електорату серйозно занепокоєна укріпленням авторитарного режиму Ердогана (так званого «ердоганізму»), який сформувався в Туреччині. По-перше, дуже багато курдських політиків, активістів та журналістів було ув'язнено. По-друге, ще такими важливими факторами, що могли б нашкодити Ердогану у його політичній боротьбі за президентське крісло, стали нестримна інфляція, економічна криза, падіння ліри. По-третє, Ердоган та керівна ПСР отримали багато критики від турецького народу за недостатню реакцію та недостатність

превентивних мір стосовно серії землетрусів в лютому 2023 року, що, на превеликий жаль, призвело до значних жертв та загиблих.

Продовжимо аналіз наступного кандидата, головного конкурента Реджепа Тайіпа Ердогана, Кемалья Киличдароглу. Лідер опозиції відверто критикує наявні явища корупції та клієнтизму в країні, пропагує за тіснішу кооперацію між Туреччиною та Європою і США. Киличдароглу представляє «Республіканську народну партію», яка вважається лівоцентристською соціал-демократичною партією, котра схиляється до світськості та принципів управління державою першого президента Туреччини Мустафи Кемалья Ататюрка.

Результати опитування турецьких громадян прогнозували перемогу Ердогана. Так, за даними центру соціології Özdemir Araştırma⁷⁸, за Ердогана готові проголосувати 54,12% виборців, за Киличдароглу – 45,88%.

За результатами першого туру виборів 14 травня 2023 року різниця в голосах між Реджепом Тайіпом Ердоганом та Кемалем Киличдароглу складала майже 5 % на користь першого політика; інші кандидати в президенти отримали майже 6 % голосів виборців: Сінан Оган набрав 5,2 % голосів, а Мухаррем Індже – 0,44 %. (Таб. 3.1)

Таблиця 3.1

Результати президентських виборів-2023 в Турецькій Республіці

Тур/кандидати	Реджеп Тайіп Ердоган	Кемаль Киличдароглу	Сінан Оган	Мухаррем Індже
Перший тур (14 травня 2023 року)	49,5 % (26,86 млн)	44,89 % (24,43 млн)	5,17 % (2,8 млн)	0,44 % (235,6 тис.)
Другий тур (28 травня 2023 року)	52,14 %	47,86%	–	–

Джерело: складено автором на основі відкритих даних

<https://www.aa.com.tr/tr>.

⁷⁸Sosyolojik araştırma. Özdemir Araştırma, Tüm Hakları Saklıdır. 2023. URL: <https://ozdemirarastirma.com/> (date of access: 01.12.2023).

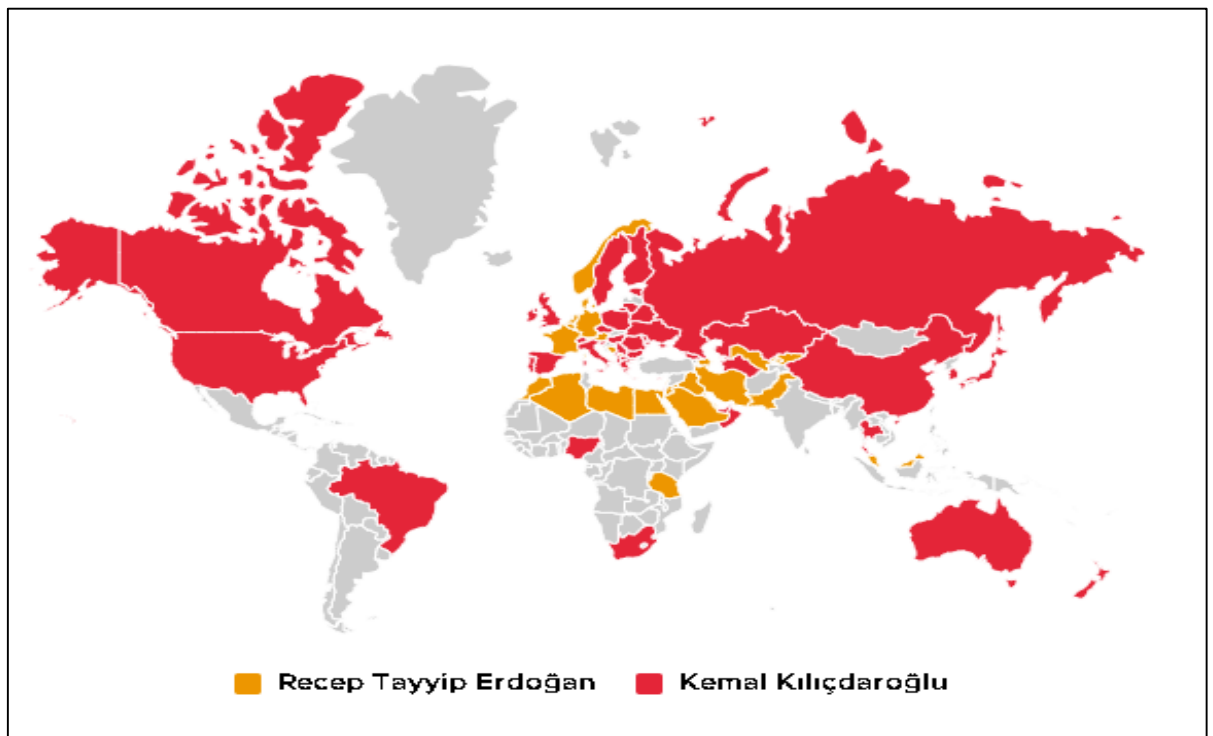

Ердоган переміг у 52 провінціях Туреччини, Киличдароглу – 29 провінціях.

На президентських виборах 2023 року всього було встановлено 5114 урн у 16 центрах в 151 представництві в 73 державах. Так, за кордоном в більшості країн переміг Киличдароглу.(Рис.3.1)

Рисунок 3.1

Результати голосування на президентських виборах Туреччини 2023 р. за кордоном

Джерело: результати виборів закордоном згідно з <https://www.hurriyet.com.tr/>

Рисунок яскраво демонструє, що турецький електорат переважно в демократичних країнах, таких як-от: США, Канаді, Бразилії, Австралії, Польщі, Румунії, Україні, Іспанії, Італії, Великобританії, Сербії, Болгарії, Греції, Фінляндії, Швеції, Естонії, Казахстані, Китаї, Новій Зеландії, Південній Африці, Нігерії та дуже багатьох інших країнах – віддав свої голоси саме за представника Республіканської Народної Партії – Кемаля Киличдароглу. Декілька європейських країн та більшість країн Північної Африки, Близького

Сходу, країни яких очолюють в основному авторитарні правителі, віддали перевагу Реджепу Тайїпу Ердогану.

Результати голосування вирішального другого туру наступні: за Ердогана проголосувало 59,57% виборців, за Киличдароглу – 40.43%. А беручи за основу результати голосування поза межами Турецької Республіки (Додатки Г і Д) можемо чітко побачити, що країни з демократичними режимами, наприклад, Естонія, Польща, Чехія вирізняються голосами на користь кемаліста Киличдароглу, а такі турки, що проживають в таких країнах, як Ліван, Іран, Ірак, Пакистан (з антидемократичними режимами), обрали президентом поміркованого ісламіста Ердогана.

Проте, як і в будь-якому дослідженні, є результати, що можуть здивувати, зокрема турецькі виборці демократичних Франції та Німеччини проголосували за чинного президента Ердогана. Цьому явищу теж є логічне пояснення. Значна турецька діаспора мешкає в Німеччині, Франції, Бельгії, Австрії, Нідерландах: турецькі громадяни залишилися проживати в зазначених країнах через підписані договори 1960–1970 років про набір турецьких працівників на роботу. Тому консервативно-релігійні турецькі виборці в Німеччині підтримують консервативну Партію Справедливості та Розвитку та їх лідера Ердогана, так турки голосують за ту політичну силу, яка ліпше представляє їхні інтереси, традиційні цінності (сім'я, релігія, відчуття безпеки та розвитку) – ближче їм по духу.

Для тієї частини електорату, яка підтримала Ердогана, менш важливим та ціннісним питанням є співпраця з країнами Заходу, набуття членства в ЄС, реформи в гендерній політиці, аніж захист усталених традиційних цінностей турецького народу – родини, релігії, безпеки, особливо боротьби з тероризмом. Також турецьке суспільство має доволі сильні антиамериканські погляди, тому обіцянки з виборчої програми опозиції про співпрацю з Заходом та США не сприяли зростанню підтримки серед турецького народу.

Отже, результати другого туру президентських виборів 28 травня 2023 року увінчалися перемогою чинного президента Реджепа Тайїпа Ердогана

(52,14%) Головний опонент Ердогана, Киличдароглу, здобув лише 47,86% голосів виборців: різниця в майже 5% принесла поразку на рахунок лідера Республіканської Народної Партії. Електоральна явка була досить високою, що характерно для турецького суспільства, і складала приблизно 89% виборців, що проголосували у першому турі, та 85,6% виборців – в другому.

Вибори до турецького парламенту – Вищих Національних Зборів Туреччини – згідно з законом відбулися паралельно до першого туру президентських виборів (14 травня 2023 року). Більшість мандатів отримали представники керівної Партії Справедливості та Розвитку.

Парламент Туреччини згідно з конституційними правками 2017 року складається з 600 депутатів, яких обирають на загальних виборах. Згідно з результатами парламентських виборів 2018 року до 27-х «Великих національних зборів» увійшло 14 політичних партій, більшість депутатів серед яких, звісно, представляли керівну Партію Справедливості та Розвитку (286 мандатів), Республіканська Народна Партія (134 мандати), Народно-демократична Партія (56 місць), Партія Націоналістичного Руху (48 місць). Остання партія була в коаліції з Партією Справедливості та Розвитку, тому урядова коаліція мала переважну більшість при голосуванні, і це відкривало їй шлях до блокування ініціатив опозиційних партій.

Відповідно до результатів парламентських виборів 2023 року виявлено збереження тенденції популярності політичних сил правих націоналістичних поглядів в Турецькій Республіці. До ВНЗТ 28-го скликання балотувалися 24 політичні сили, серед найбільших виборчих альянсів було представлено:

- провладний «Народний альянс» (отримали 322 місця), до складу якого входили «Партія Справедливості та Розвитку», «Партія Націоналістичного Руху», «Нова Партія Добробут» тощо;
- опозиційний «Національний альянс» (отримали 212 мандатів), до складу якого входило шість політичних партій різного спрямування, головувала «Республіканська народна партія»;

- лівий «Альянс Праці та Свободи» (66 голосів), складався з «Лівої Партії Зелених», «Народно-демократичну Партію», «Робітничої Партії Туреччини»).

Отже, враховуючи й попередній стиль правління Ердогана та Партії Справедливості та Розвитку можемо спрогнозувати, що й в майбутньому в Туреччині буде укорінюватись авторитарний централізований політичний режим з наявністю у голови країни чинних механізмів і важелів впливу на зовнішню та внутрішню політику. Особливо керівній еліті слід звернути увагу на розв'язування актуальних питань, в першу чергу, економічної сфери, та проведення внутрішніх дієвих структурних реформ задля того, аби їх режим продовжував бути таким же стабільним, як і в попередні каденції.

ВИСНОВКИ

В нашій науковій роботі ми визначили, що саме комплексне поєднання таких факторів, як-от: харизматичне лідерство, підтримка керівної Партії Справедливості та Розвитку, успішне придушення спроби військового перевороту у 2016 році, проведення конституційного референдуму у 2017 році впливають на політичну систему ТР, динаміку, зокрема стійкість політичного режиму Туреччини (2014–2023 рр.) за президентства Реджепа Тайїпа Ердогана – змагальний авторитаризм, отже, наша науково-дослідна гіпотеза підтвердилась в ході дослідження.

Найкращим інструментом для визначення динаміки політичного режиму Турецької Республіки в період президентських каденцій Ердогана є застосування індексів, що надають міжнародні організації «Freedom House» та «Reporters Without Borders», а саме: індекси стану демократії, свободи преси та мережі, завдяки яким ми виявили, що за Туреччиною протягом перших трьох років першої президентської каденції Ердогана (2014 р., 2015 р., 2016 р.) статус залишався «частково вільної» країни, проте з 2017 року і по 2022 рік статус знизився до «невільної» країни. Аби врахувати усі особливості розвитку політичного режиму ТР та запобігти дискретності досліджуваних нами питань було проаналізовано основні структурні фактори, що посприяли еволюційним змінам режиму та вплинули на політичну систему країни.

Таким чином, під нас нашого дослідження ми дійшли таких висновків (згідно з завданнями та метою, поставленими у вступі цього дослідження):

1) Ми розглянули наявні підходи вивчення авторитаризму та з'ясували, що авторитарний політичний режим – це соціально-політична система, яка ґрунтується на підпорядкуванні більшості державних формальних інститутів державі, керівній партії чи лідеру, а в конкурентному авторитарному режимі формальні демократичні інституції розглядають як головний засіб отримання та здійснення політичної влади. Запропонована вченими Левітським і Веєм теорія, що ті країни, які мають більш тісні та налагоджені відносини з Заходом, мають більше успіху у підвищенні рівня демократії держави, і навпаки: якщо

співпраця з Заходом знаходиться на низькому рівні, то режим цієї країни є більш схильним до укріплення авторитаризму, знайшла підтвердження у дослідженні політичного режиму ТР за президентства Ердогана.

2) Цікавими є результати дослідження політичного режиму ТР до 2017 року і після, а саме прослідковується динаміка падіння рівня демократії після проведення конституційного референдуму 2017 року.

По-перше, аналізуючи зміни, що відбулися в системі виборів президента, варто підкреслити, що вибори з парламентської форми голосування перейшли на пряме всенародне голосування. Туреччина перейшла з парламентської форми управління на президентську республіку.

По-друге, нововведені зміни до Конституції ТР свідчать про те, що президент та керівна Партія Справедливості та Розвитку, які є ініціаторами референдуму, стають на шлях де демократизації, аніж навпаки. Ердоган не дотримується своєї прямої конституційної ролі, а робить усе можливе заради контролю та одноосібної влади.

3) Було досліджено, що політичний режим Туреччини протягом 2014–2017 рр. є авторитарним, проте був шанс на демократизацію режиму, з 2017 по 2023 роки режим Ердогана набуває ознак змагального/конкурентного авторитарного режиму. Ердоган за підтримки Партії Справедливості та Розвитку поступово встановили конкурентний авторитарний режим, аби консолідувати усю політичну владу. Основні засади політичної діяльності Ердогана – це порушення громадянських свобод громадян Туреччини, нечесні вибори і нерівна політична конкуренція.

4) Виявлено основні фактори, що мали найбільший вплив на встановлення авторитарного режиму в Турецькій Республіці в період президентства Реджепа Тайїпа Ердогана та стійкість зазначеного політичного режиму.

Авторитарний політичний режим Ердогана є стійким за наступних умов:

- сильного громадянського суспільства (завдяки Ататюрку, який побудував єдину турецьку націю);

- державним змінам (розподіл державної влади, проведення конституційного референдуму);
- політичним змінам (введення нової виборчої системи, проте головні політичні актори зазвичай ті ж);
- економічним змінам (перший президентський термін Ердогана знаменувався економічним зростанням, ростом ВВП, так зване «турецьке економічне диво»).

Стабільність системи та політичного режиму залежить від сутнісної організації державної влади, так в умовах авторитарної країни – Турецької Республіки – це метод персоніфікації політики та тиску на суспільство в політичному плані. Стабільність політичного режиму понад усе можлива, якщо політичні інституції здатні реагувати на потреби громадян. Ця особливість породжує «специфічну підтримку» режиму і його ключових керівників. Проте чим більше розрив між керівною владою і громадянами, а значить і вагомий вплив якоїсь зі сторін, тим ймовірніше спричинення політичної кризи, ймовірність зловживання владою лідерами держапарату.

Політичний режим Туреччини за Реджепа Тайїпа Ердогана неформально класифікувався як «ердоганізм» (схоже як «кемалізм» – політичний режим, а згодом суспільно-політична ідеологія Мустафи Кемалю Ататюрка). Не дивлячись на те, що ердоганізм не був належним чином досліджений в академічній літературі, наше дослідження має як теоретичне значення, так і практичне, що дає поштовх продовжувати вивчення цієї теми в майбутньому. До основних складових ердоганізму варто віднести: конкурентний авторитаризм як політичний режим, неопатримоніалізм як економічну систему, популізм як політичну стратегію та ісламізм як політичну ідеологію. Ердоганізм як політичний режим включає комплекс султанізму, політичного ісламізму і кемалізму, принципами останнього Ердоган часто нехтує.

Отже, політичний режим 12-го турецького президента розвивається за двома напрямками. По-перше, це зміцнення президентської влади, посилення авторитаризму, політична боротьба з опозицією та курдськими активістами.

По-друге, це просування Ердоганом Туреччини серед країн Близького Сходу як регіонального лідера в міжнародній політиці.

Під час аналізу авторитаризму у контексті транзиту Турецької Республіки в період президентства Реджепа Тайїпа Ердогана, слід підкреслити, що авторитарний політичний режим займає проміжну позицію між демократичним та тоталітарним політичним режимом, але фінал залишається відкритим. З тоталітарним політичним режимом авторитарний об'єднує необмежена державна влада, з демократичним – наявність громадянського суспільства та демократичних інститутів. Авторитарний політичний режим характеризується політичною стабільністю, стійкістю до змін та мобілізацією суспільних ресурсів задля виконання певних цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Габер Є. В. «Арабська весна» на Близькому Сході: вибір моделі суспільної трансформації. Суспільно-політичні трансформації в країнах Сходу на сучасному етапі. Київ: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2012. С. 11–30.
2. Габер Є. Коли третій не зайвий, або Про що мовчать перекладачі. Дзеркало тижня. 2018. 18–22 серп. С. 3.
3. Зеленько Г. І. Методологія порівняльних досліджень. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2010. №3. С. 184–189.
4. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) : монографія. Чернівці : Книги – XXI, 2016. 552 с.
5. Мацієвський Ю. Як писати наукові роботи з політології? : навчальний посібник. Острогор : Вид-во НаУОА, 2014. – 164 с.
6. Орлова Т. В. Країнознавство Туреччини: історія і сучасність. Київ : Логос, 2012. 177 с.
7. Фісун О. «Незахідні» політичні режими : контури типології. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. 2000. Вип. 21, ном. 470. С. 22–31
8. Шипунов Г. Авторитарний політичний режим: теоретико-методологічні підходи до визначення. Вісник Львівського університету, 2014. Вип. 5. С. 329–338.
9. Шишкіна В. Чорноморський вектор зовнішньої політики Туреччини: історична ретроспектива і сучасність. Людина і політика. 2004. No. 1. С. 12–26.

10. Andrain C. F. Comparative political systems: policy performance and social change. Armonk, N.Y : M.E. Sharpe, 1994.
11. Authoritarianism and democracy in Europe, 1919–39. London : Palgrave Macmillan UK, 2002. URL: <https://doi.org/10.1057/9781403914231> (date of access: 09.12.2023).
12. Authoritarian politics in modern society: the dynamics of established one-party systems. Basic Books, 1970. 533 p.
13. Babakr M. Turkey's Economic Development: Luck or Wise Administration? URL: http://strategicoutlook.org/publications/Turkey's_economic_development.pdf (дата звернення: 22.011.2023).
14. Bayhan F. Recep Tayyip Erdoğan'ın liderlik şifreleri. Taksim, İstanbul : Pegasus yayınları, 2007. 168 p.
15. Bechev D. Turkey under Erdogan: how a country turned from democracy and the West. Yale University Press, 2022. 320 p.
16. Cagaptay S. Erdogan's empire: Turkey and the politics of the Middle East. I. B. Tauris & Company, Limited, 2021. 392 p.
17. Cagaptay S. New sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey. I. B. Tauris & Company, Limited, 2020. 264 p.
18. Carl J. Friedrich, Zbigniew Brzezinski Totalitarian Dictatorship and Autocracy, Cambridge: Harvard University Press, 1956. 335 p.
19. Castaldo A. Populism and competitive authoritarianism in Turkey. Southeast European and Black Sea Studies. 2018. URL: <https://repositorio.ul.pt/bitstream/10451/35719/1/draftpopulism%20and%20competitive%20authoritarianism%20in%20turkey.pdf> (date of access: 09.12.2023).
20. Corke, S., Finkel, A., Kramer, D. J., Robbins, C. A., Schenckan, N. Democracy in crisis: corruption, media, and power in Turkey. 2014. Freedom House. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/SR_Corruption_Media_Power_Turkey_PDF.pdf (date of access: 15.04.2023).

21. Coşkun G. B. Media capture strategies in new authoritarian states: the case of Turkey. *Publizistik*. 2020. Vol. 65, no. 4. P. 637–654. URL: <https://doi.org/10.1007/s11616-020-00600-9> (date of access: 09.12.2023).
22. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ulusa eesleniş konuşması. Tv100. YouTube. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OuKLwDfm4Ng> (date of access: 10.12.2023).
23. Davutoglu A. Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007 Insight Turkey. 2008. No. 10. P. 77–97.
24. Demirel T. Adalet Partisi: ideoloji ve politika. İstanbul : İletişim Yayınları, 2004. 376 p.
25. Diamond L., Walker C., Plattner M. F. Authoritarianism goes global: the challenge to democracy. Johns Hopkins University Press, 2016. 256 p.
26. Esen B., Gumuscu S. Killing competitive authoritarianism softly: The 2019 local elections in Turkey. 2019. South European Society and Politics. URL: http://repository.bilkent.edu.tr/bitstream/11693/53348/1/Killing_Competitive_Authoritarianism_Softly_The_2019_Local_Elections_in_Turkey.pdf (date of access: 09.05.2023).
27. Esen B., Gumuscu S. Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*. 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/295395636_Rising_competitive_authoritarianism_in_Turkey (date of access: 09.05.2023).
28. Esen B. Why did Turkish democracy collapse? A political economy account of AKP's authoritarianism. 2017. URL: https://www.academia.edu/74478273/Why_did_Turkish_democracy_collapse_A_political_economy_account_of_AKP_s_authoritarianism (date of access: 09.05.2023).
29. Erdogan M. Islam in Turkish politics: Turkey's quest for democracy without Islam. *Critique: critical middle eastern studies*. 1999. Vol. 8, no. 15. P. 25–49. URL: <https://doi.org/10.1080/10669929908720149> (date of access: 10.09.2023).

30. Erdoğan's Towering Role in the AKP. Turkey Analyst. February 22, 2008. URL: <https://turkeyanalyst.org/publications/turkey-analyst-articles/item/115-erdogans-towering-role-in-the-akp.html> (Last accessed 16.05.2023).
31. Freedom in the World. Profile Turkey. Freedom House. 2014. URL: <https://freedomhouse.org/search?f%5B0%5D=country%3A55> (date of access: 09.09.2023).
32. Görener A. Ş., Ucal M. Ş. The personality and leadership style of Recep Tayyip Erdoğan: implications for turkish foreign policy. *Turkish studies*. 2011. Vol. 12, no. 3. P. 357–381. URL: <https://doi.org/10.1080/14683849.2011.604216> (date of access: 09.12.2023).
33. I will describe Europe as Nazis as long as they call me a dictator: Erdoğan. Hurriyet daily news. 2017. URL: <https://www.hurriyetdailynews.com/i-will-describe-europe-as-nazis-as-long-as-they-call-me-a-dictator-erdogan-111194> (date of access: 10.11.2023).
34. Kalaycıoğlu E. Turkish popular presidential elections: deepening legitimacy issues and looming regime change. *South european society and politics*. 2015. Vol. 20, no. 2. P. 157–179. URL: <https://doi.org/10.1080/13608746.2015.1046264> (date of access: 09.12.2023).
35. Kökce H. AK parti ve kürtler. Kopernik Kitap, 2017. 226 p.
36. Levitsky S., Way L. A. Competitive authoritarianism: hybrid regimes after the Cold war. Cambridge University Press, 2010.
37. Levitsky S., Way L. The new competitive authoritarianism. *Journal of democracy*. 2020. Vol. 31, no. 1. P. 51–65. URL: <https://doi.org/10.1353/jod.2020.0004> (date of access: 09.12.2023).
38. Levitsky S., Way L. The rise of competitive authoritarianism. *Journal of democracy*. 2002. Vol. 13, no. 2. P. 51–65. URL: <https://doi.org/10.1353/jod.2002.0026> (date of access: 09.12.2023).

39. Linz J. J. Totalitarian and authoritarian regimes. Lynne Rienner Publishers, 2000. 343 p.
40. Mehmet Ö. The Ottoman legacy and neo-ottomanism. Insight Turkey. 2020. P. 253–260. URL: <https://doi.org/10.25253/99.2020224.14> (date of access: 10.11.2023).
41. Miller A. C. #DictatorErdogan: How social media bans trigger backlash. 2022. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10584609.2022.2109084> (date of access: 09.09.2023).
42. Munck G. J. Democratic transitions. International encyclopedia of the social & behavioral sciences. 2001. P. 3425–3428. URL: <https://doi.org/10.1016/b0-08-043076-7/01135-9> (date of access: 09.12.2023).
43. O'Donnell G., Schmitter P. Transitions from authoritarian Rule: tentative conclusions about uncertain democracies. Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press, 1986. 96 p.
44. Oguzlu T. The «Arab Spring» and the Rise of the 2.0 Version of Turkey's «zero problems with neighbors» Policy. SAM Papers. Center for Strategic Research, Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs. 2012. No. 1. P. 1–22.
45. Özbudun E. AKP at the crossroads: Erdoğan's majoritarian drift. *South european society and politics*. 2014. Vol. 19, no. 2. P. 155–167. URL: <https://doi.org/10.1080/13608746.2014.920571> (date of access: 09.12.2023).
46. Roeder, P. G. The rejection of authoritarianism. Postcommunism and the theory of democracy. New Jersey: Princeton University Press. 2001. P. 78–96.
47. Samuel P. H. The third wave. *Classes and elites in democracy and democratization*. 2020. P. 285–292. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203765173-40> (date of access: 09.12.2023).
48. Servet Günerigök. Türkiye rejects justification of attacks on Muslim values under freedom of thought: President. Anadolu Agency. 2023. URL :

<https://www.aa.com.tr/en/world/turkiye-rejects-justification-of-attacks-on-muslim-values-under-freedom-of-thought-president/2994286> (date of access: 09.11.2023).

49. Smith A., Mesquita B. B. d. The dictator's handbook: why bad behavior is almost always good politics. Public Affairs, 2012. 352 p.

50. Sosyolojik araştırma. Özdemir Araştırma, Tüm Hakları Saklıdır. 2023. URL: <https://ozdemirarastirma.com/> (date of access: 01.12.2023).

51. Stelgias N. Turkey's Hybrid Competitive Authoritarian Regime: A Genuine Product of Anatolia's Middle Class. 2015. URL: <https://ejournals.bc.edu/index.php/levantine/article/view/9161> (date of access: 09.12.2023).

52. Stepan A. C., Linz J. J. Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and post-communist Europe. Johns Hopkins University Press, 1996.

53. The authoritarian personality / E. Frenkel-Brunswik et al. Harper & Brothers, 1950. 990 p.

54. The logic of political survival / B. Bueno de Mesquita et al. The MIT Press, 2003. URL: <https://doi.org/10.7551/mitpress/4292.001.0001> (date of access: 09.12.2023).

55. Tunc A. Turkey: Increasing Concentration and Clientelism. Media Observatory. 2015. URL: <https://mediaobservatory.net/sites/default/files/Media%20Ownership%20and%20Finances%20in%20Turkey.pdf> (date of access: 10.11.2023).

56. Turam B. Split city versus divided state in Turkey: contrasting patterns of political opposition to AKP's authoritarianism. Contemporary islam. 2017. Vol. 11, no. 2. P. 185–199. URL: <https://doi.org/10.1007/s11562-017-0379-5> (date of access: 10.11.2023).

57. Wiatr J. J. New and old authoritarianism in a comparative perspective. *New authoritarianism*. 2019. P. 169–181. URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctvdf08xx.13> (date of access: 09.12.2023).

58. Yavuz M. H. Erdoğan's Neo-Ottomanism. Nostalgia for the empire. 2020. P. 144–178. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197512289.003.0007> (date of access: 10.11.2023).

59. Yavuz M. H. Erdogan: The Making of an Autocrat. 2020. Edinburg University Press. URL: <https://edinburghuniversitypress.com/book-erdogan.html> (date of access: 09.12.2023).

60. Yildirim K. Clientelism 2.0 vs. democracy in Erdogan's «New Turkey». POMEPS Briefings. 2015. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2015/03/13/clientelism-2-0-vs-democracy-in-erdogans-new-turkey/> (date of access: 10.04.2023).

61. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy. Foreign Affairs. 1997. Vol. 76, no. 6. P. 22–43.

ДОДАТКИ

Додаток А

Особливості еволюції форми Турецької держави

Еволюційний період	Часові межі	Характерні особливості
Ранньофеодальна монархія	Османський султанат (кін. XIII ст. – сер. XV ст.)	<ul style="list-style-type: none"> • Ідеологія газавату (священної війни за іслам); • завойовницька політика; • введення тімарної або сипахійської (військово-ленної) системи феодального оброку.
Абсолютна монархія	Османська імперія (сер. XV ст. – поч. XX ст.)	<ul style="list-style-type: none"> • Політика утримання завойованих земель шляхом привілеювання місцевих правителів; • продовження тімарної системи феодального пожалування; • в період танзимату (1839–1876 рр.) відбувається криза імперії та посилюється національно-визвольний рух, зовнішньополітичний вплив країн Заходу та модернізація зі спробою впровадження західних інститутів права; • у період зулюма (1876–1909 рр.) прослідковується ідеологія панісламізму та заперечення системи цінностей періоду танзимату;

Продовження Додатку А

Обмежена монархія	1876–77 рр., 1908–1922 рр.	<ul style="list-style-type: none"> • укріплення інститутів публічної влади демократичного типу, але за умови ісламу як державної релігії; • активізація національного руху регіонів за власну незалежність; • втрата європейських територій.
Республіка	1923 р. – до тепер.	<ul style="list-style-type: none"> • суверенітет й територіальна цілісність новоствореної Турецької Республіки; • сильна позиція збройних сил; • впровадження демократичних інститутів публічної влади, політика секуляризації та світськості; • дотримання 6 принципів кемалізму.

Джерело: складено автором на основі відкритих даних

Анкета оцінювання політичних прав

1. Чи голова держави/уряду або інакший лідер державної влади був обраний на вільних та чесних виборах?

2. Чи депутати парламентів були обрані на вільних та чесних виборах?

3. Чи існує в країні справедливе виборче законодавство, справедливе і чесне голосування та підрахунок голосів виборців, чи забезпечені рівні можливості для проведення виборчих кампаній політичних акторів?

4. Чи виборці мають можливість наділити представників, яких вони обрали на вільному і справедливому голосуванні, реальною владою?

5. Чи володіє населення правом об'єднуватися в різні політичні (або опозиційні) партії/політичні угруповання, і чи є виборча система відкритою для утворення або припинення діяльності цих конкуруючих/опозиційних партій, політичних угруповань, спілок?

6. Чи опозиція володіє реальною можливістю посилювати чи здійснювати свою підтримку/владу за допомогою виборів?

7. Чи громадяни є вільними від тиску зі сторони військових структур, зарубіжних країн, тоталітарних партій, релігійних лідерів, політичної еліти, економічних олігархів або іншої впливової групи?

8. Чи володіють культурні/етнічні/релігійні/інші меншини правом та можливістю самоврядування, або автономії, або участі в ухваленні рішень в країні?

Джерело: складено автором на основі даних freedomhouse.org

Анкета оцінювання громадянських свобод

1. Чи існують в країні вільні та незалежні ЗМІ, література, музика та інша соціокультурна діяльність?

2. Чи існує відкрите публічне обговорення будь-яких питань і вільне приватне обговорення питань?

3. Чи існує свобода зібрань та відкритих демонстрацій?

4. Чи існує свобода політичної/громадянської/іншої партії/організації?

5. Чи існує рівність серед громадян перед законом, чи усі групи населення мають доступ до незалежної, рівної судової системи, чи забезпечується їх право та рівність силами безпеки?

6. Чи забезпечений захист від політичного терору, переслідувань, несправедливого позбавлення волі, тортур різного характеру зі сторони груп, що можуть знаходитися в опозиційному полі, чи відсутні в країні війна або повстання?

7. Чи існують незалежні вільні професійні спілки/організації, і селянські організації тощо, чи система договорів працює ефективно?

8. Чи професійні/приватні/інші організації є вільними в країні?

9. Чи існує в країні вільний розвиток бізнесу та кооперативів?

10. Чи існує вільна діяльність релігійних інституцій та свобода публічного релігійного самовираження?

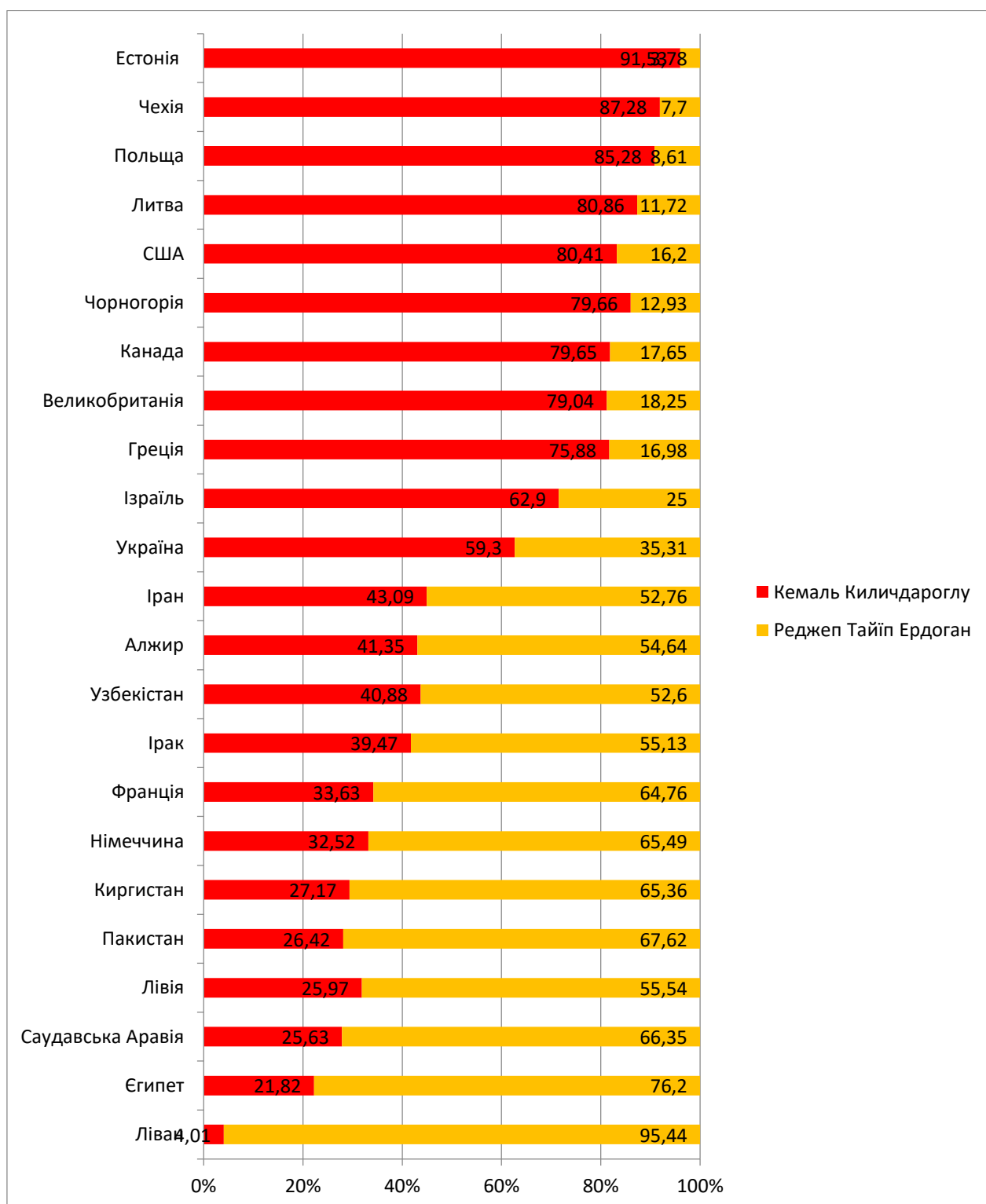
11. Чи існують індивідуальні свободи та громадянські права, що складаються з ряду факторів, а саме: гендерна рівність, право власності, свобода пересування та вибору місця проживання, вільний вибір форми шлюбу і розміру сім'ї?

12. Чи існує в країні рівність можливостей, що складається зі свободи від зловживання власниками землі, лідерів організацій, бюрократії чи будь-яких інших інститутів, що є перешкодою для легітимного розподілу економічних доходів?

13. Чи існує в країні свобода від корупції і вплив корупційних структур?

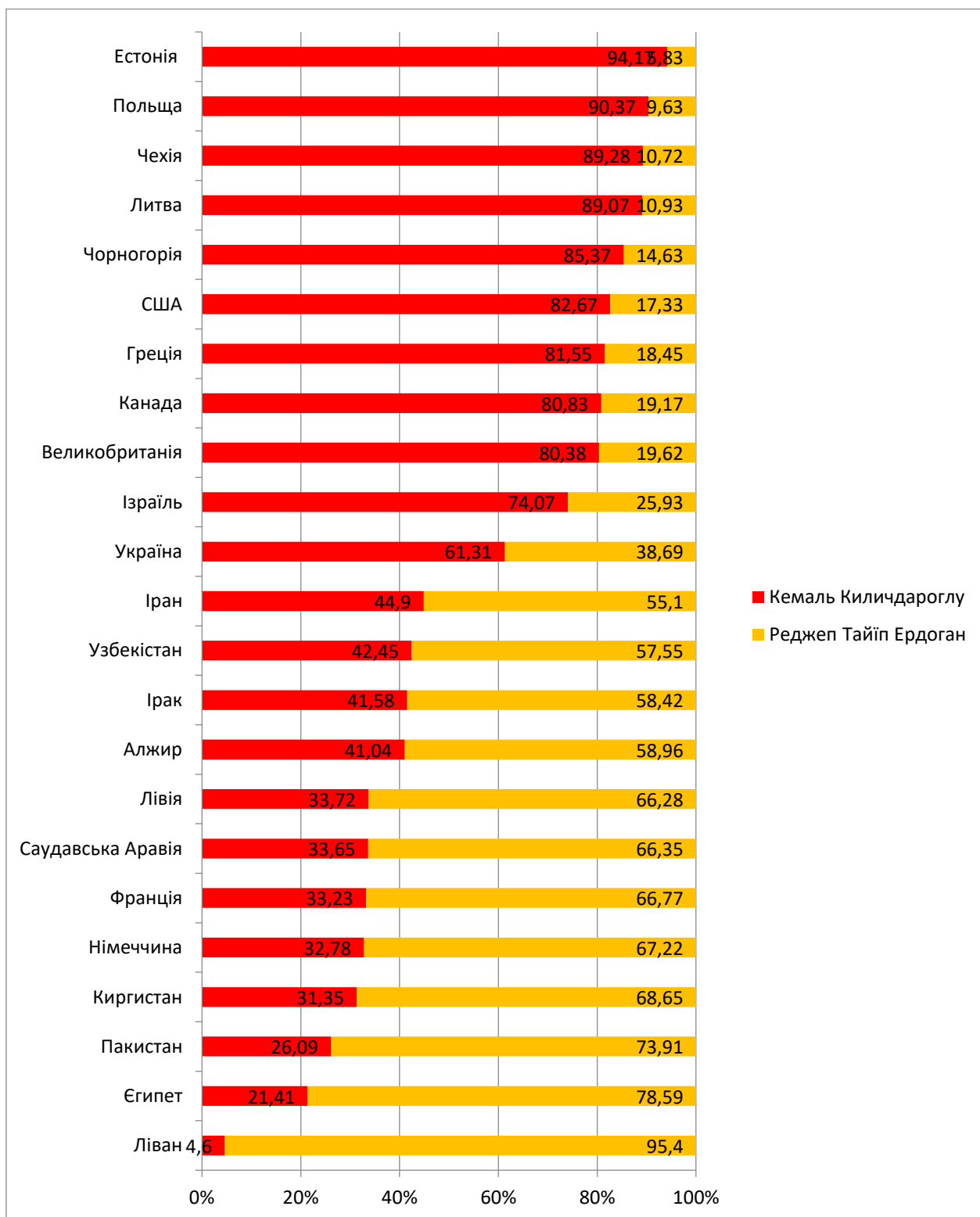
Джерело: складено автором на основі даних freedomhouse.org

Результати голосування турецьких громадян на президентських виборах 2023 року (I тур) за кордоном

Джерело: складено автором на основі відкритих даних <https://www.hurriyet.com.tr/>

Результати голосування турецьких громадян на президентських виборах 2023 року (II тур) за кордоном

Джерело: складено автором на основі відкритих даних <https://www.hurriyet.com.tr/>